

Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland

ACTIVITEITENVERSLAG

2016

BEREIKTE RESULTATEN 2013-2016

MAART 2017

INHOUD

INLEIDING	5
I BEREIKTE RESULTATEN 2013-2016	7
Ambities	7
Synergie met het Openluchtmuseum	7
Een structuur voor immaterieel erfgoedzorg	8
Discussie: laagdrempelig en divers	8
De inventaris leeft en roept discussie op	9
Evaluatie	10
Internationaal	11
Caribisch gebied	12
Kennisontwikkeling	12
Randvoorwaarden grotendeels vervuld	14
II ACTIVITEITENVERSLAG 2016	15
KENNISONTWIKKELING	
1. Kerntaak Kennisontwikkeling	15
Fellowship	15
Expertbijeenkomsten controversieel erfgoed	15
Wetenschappelijk boek en congressen over culturele diversiteit	16
Redactie wetenschappelijk tijdschrift Volkskunde	17
Erfgoedoverleg Kunsten '92	17
Faq's over immaterieel erfgoed	17
Ondersteuning onderzoeksprojecten	18
Wetenschappelijke artikelen, lezingen en bijeenkomsten	19
2. Kerntaak Internationaal	20
UNESCO vergaderingen	20
ICH-NGO Forum	20
Vlaams-Nederlandse samenwerking	20
Internationale expertbijeenkomsten over de Nationale Inventarissen	21
Internationale voordracht	22
Internationale projecten	23
Internationale adviezen	23
ERFGOEDZORG	
3. Kerntaak Inventaris	24
Evaluatie Nationale Inventaris	24
Monitoring	24
Informatiebijeenkomsten	24
Toetsingscommissie	25
www.immaterieelerfgoed.nl	26
Merkregistratie	26
4. Kerntaak Versterken van de sector	27
Ondersteuning gemeenschappen	27
Contact- en inspiratiedagen	28
Vakblad Immaterieel Erfgoed	28
Openbare optredens	29
Adviezen	30

INLEIDING

In dit jaarverslag vindt u een terugblik op de bereikte resultaten 2013-2016 en het jaarverslag 2016. In de periode 2013-2016 is er veel gebeurd. Wij bouwden het fundament voor de uitvoering van het UNESCO Verdrag Immaterieel Cultureel Erfgoed en wij bereidden de fusie met het Nederlands Openluchtmuseum voor. Inmiddels is onze naam veranderd van Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE) naar Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) en hebben wij onze oude volkscultuurtaken vaarwel gezegd om ons helemaal op het immaterieel erfgoed te kunnen focussen. Alle prestaties – en meer dan dat – zijn geleverd, op de bouw van de nieuwe website en de organisatie van de masterclasses immaterieel erfgoed na, die in de eerste helft van 2017 afgerond worden.

De fusie met het Nederlands Openluchtmuseum (NOM) bleek meer tijd te vergen dan vooraf was gepland en gehoopt. De fysieke afstand tussen Utrecht en Arnhem speelde daarbij een rol maar ook een meer mentaal aspect, namelijk het samengaan van twee geheel verschillende instellingen, beide heel succesvol in hun eigen taak maar aanvankelijk lastig om samen te brengen in één organisatie met een gelijkgestemd doel, waarbij ook daadwerkelijk sprake is van meer synergie tussen beide organisaties. Dit vergt een heel denkproces, waarover ook de Raad van Advies meedacht.

Wij hebben de zaken inmiddels goed op de rails. Met ingang van 1 januari 2017 is KIEN een afdeling van het Openluchtmuseum geworden en zijn de personeelsleden in dienst van het museum gekomen. Op 1 april neemt de directeur afscheid en komt er een nieuw hoofd. Intern is een reorganisatie doorgevoerd, waarbij de twee kerntaken – kennisontwikkeling en erfgoedzorg – ieder een eigen sector werden, aangestuurd door een teamleider. Ook is er een andere manier van werken voorbereid: papierloos, met flexplekken en vergaderingen overal in het land. Aan de Universiteit Utrecht is een Fellowship Immaterieel Erfgoed opgericht om de kennisontwikkeling een wetenschappelijke basis te geven.

Inhoudelijk moet er nog het een en ander gebeuren. De Raad voor Cultuur gaf een negatief advies over het Activiteitenplan 2017-2020, met name over de visie van het museum op immaterieel erfgoed en de UNESCO Conventie. Om deze visie te ontwikkelen zijn in het voorjaar 2017 gesprekken gepland met stakeholders. Maar het werkplan voor de uitvoering van het UNESCO Verdrag Immaterieel Cultureel Erfgoed voor de komende vier jaar is klaar en de medewerkers kunnen vooruit. Daarom zien wij de toekomst met vol vertrouwen tegemoet!

Willem Bijleveld

Voorzitter

Ineke Strouken

directeur

5. Kerntaak Bewustwording en promotie	30
Media	30
Folder	31
Traditie, passie voor immaterieel erfgoed	32
Boek en bijeenkomst over ambachten	32
III MEERJARIGE GESUBSIDIEERDE PROJECTEN	33
1. Projectsubsidie OCW	33
Opdracht OCW	33
Driestappensysteem	34
Monitoring	35
Brochure	35
Bewustwording erfgoedinstellingen	36
Bewustwording gemeenten	37
Bewustwording jongeren	37
Diversiteit	38
Ethische code	39
Borging	39
Films	40
Capacity building voor erfgoedprofessionals	41
Caribisch Nederland	42
2. Projectsubsidie Overijssel	43
Vouchers	43
Ondersteuning	44
Contactdag	45
Verslag	45
PRESTATIES 2016	46
CIJFERS 2016	48
1. Baten en lasten	48
2. Exploitatieresultaat	48
3. Uitgesplitst per activiteit	48
LIJST MET TRADITIES OP DE NATIONALE INVENTARIS IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED IN NEDERLAND	49

I BEREIKTE RESULTATEN 2013-2016

Op 25 januari 2012 kreeg het – zoals toen nog onze naam was – Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE) een duidelijke opdracht van het Ministerie van OCW. VIE kreeg de taak om onder de vleugels van het Nederlands Openluchtmuseum (NOM) een expertisecentrum te worden op het terrein van het immaterieel erfgoed en uitvoering te geven aan de implementatie van het UNESCO Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed. Expliciet werd daarbij genoemd dat gewerkt moest worden aan een onafhankelijke en herkenbare positionering van het instituut richting veld en erfgoedgemeenschappen, een onafhankelijke kennisontwikkeling en samenwerking met expertisecentra op nationaal en internationaal niveau.

Meer in het bijzonder werd aan VIE gevraagd om in samenwerking met andere instellingen en met de erfgoedgemeenschappen een Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed op te zetten en uit te voeren. Bij dit alles hoorde ook nog een organisatorische doelstelling, namelijk dat VIE moest samengaan met NOM en dat deze operatie ook moest leiden tot meer synergie tussen beide organisaties.

AMBITIES

Zoals hieronder zal blijken, zijn de meeste ambities ruimschoots gehaald. Het – zoals het nu heet – Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) zette een structuur op voor immaterieel erfgoedzorg, die werkbaar bleek voor de erfgoedgemeenschappen. De inventaris is na vier jaar omvangrijker en veel cultureel diverser dan die in alle ons omringende landen. Onder begeleiding van KIEN kwam ten slotte de eerste Nederlandse voordracht voor de internationale UNESCO lijst tot stand. In 2012 bleek uit onderzoek dat de term immaterieel erfgoed bij beleidsmedewerkers en bij het brede publiek nog weinig herkenning opeinde. Dankzij de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland kreeg deze bijzondere en voor velen nieuwe vorm van erfgoed een gezicht. Dat dit erfgoed soms ook scherpe randen heeft, bleek uit de discussie rond Zwarte Piet, waarbij KIEN op allerlei manieren was betrokken en steeds de dialoog probeerde te bevorderen door partijen met elkaar te verbinden en kennis over de achtergronden van het sinterklaasfeest over te dragen. Het bood KIEN de gelegenheid om zich te profileren als kenniscentrum, dat zich bezighoudt met grote maatschappelijke kwesties, die de hele samenleving raken.

SYNERGIE MET HET OPENLUCHTMUSEUM

Alleen de samenwerking met NOM bleek meer voeten in de aarde te hebben dan vooraf gedacht. Het bleek niet eenvoudig om twee instellingen – de ene groot en met een reputatie op het terrein van het materiële erfgoed en de andere klein en slagvaardig en georiënteerd op de erfgoedgemeenschappen die immaterieel erfgoed praktiseren – goed met elkaar te verbinden. Bovendien waren beide instellingen gefocust op een nieuwe omvangrijke opdracht: het museum met de CANON en het kenniscentrum met het UNESCO Verdrag. Dit proces raakte in een stroomversnelling toen besloten werd dat KIEN met ingang van 1 januari 2017 een afdeling van NOM zou worden met het kantoor in Arnhem en de medewerkers in dienst van het museum. En verbonden met de Stichting Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed, dat de NGO is bij het UNESCO Verdrag Immaterieel Cultureel Erfgoed.

Bij dit alles dienen we te beseffen dat KIEN bestaat uit een harde kern van ongeveer zeven mensen, die moesten zorg dragen voor een uiteenlopende waaier van activiteiten richting gemeenschappen, erfgoedinstellingen, zowel nationaal als internationaal, op een nieuw en uitdagend beleidsveld waarmee ook internationaal nog weinig ervaring is.

EEN STRUCTUUR VOOR IMMATERIEEL ERFGOEDZORG

De Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed is meer dan alleen het aanleggen van een lijst. De UNESCO conventie vraagt dat de gemeenschappen die dit erfgoed praktiseren, betrokken zijn bij het identificeren en vervolgens borgen van dit erfgoed. Daarom is indertijd in het Plan van Aanpak, dat op verzoek van het ministerie van OCW werd ontwikkeld, gekozen voor een systeem waarbij de gemeenschappen zelf konden voordragen. Het systeem zoals dat in Vlaanderen werd gehanteerd, was hiervoor een belangrijke inspiratiebron. Voor het aanmeldingsformulier zijn ook elementen overgenomen die door UNESCO voor internationale voordrachten worden gehanteerd.

Voor KIEN vroeg het om een nieuwe aanpak, waarin de focus verschoof van de tradities zelf naar de erfgoedgemeenschappen erachter, van het in kaart brengen en duiden van tradities (zoals wij bijvoorbeeld hadden gedaan in 2009 via een grote publieksenquête) naar het ondersteunen van gemeenschappen bij hun erfgoedzorg. Voor het brede publiek verliep dit proces vooral achter de schermen. Voor de 121 erfgoedgemeenschappen die in afgelopen vier jaar hun traditie aanmeldden, betekende het een geweldige steun in de rug. Het stelde deze groepen in staat om op een toekomstgerichte manier aan hun tradities te werken, precies zoals de UNESCO Conventie dat ook bedoelt.

KIEN heeft een systeem opgezet van contact- en verdiepingsdagen, waarin de erfgoedgemeenschappen zelf hun uitdagingen kunnen inbrengen. Die kunnen liggen op het organisatorische vlak (zoals Hoe organiseer je een grootschalig evenement met vele honderden vrijwilligers? Hoe kun je met je traditie jonge generaties aanspreken? Hoe garandeer je de continuïteit in je bestuur?) of op het inhoudelijk vlak (zoals Wat zijn de kernwaarden? Wat ligt de grens tussen traditie en vernieuwing?). De verdiepingsbijeenkomsten bleken in een behoefte te voorzien en het is met name dit aspect dat in het buitenland de aandacht trok, omdat het op een praktische manier invulling geeft aan de ondersteuning van de gemeenschappen, op een manier die aan de behoefte voldoet.

DISCUSSIE: LAAGDREMPELIG EN DIVERS

Ook de diversiteit van de Nederlandse inventaris trok in binnen- en buitenland de aandacht. Toen in 2013 de hennakunst werd geplaatst op de Nationale Inventaris, kregen we aanvankelijk veel kritiek in de pers: 'Is dit nu Nederlands erfgoed?' Daar stond tegenover dat aanvankelijk met name een aantal 'traditionele' tradities uit het oosten en uit het zuiden van het land hun weg wisten te vinden naar de inventaris. In die zin fungeerde de Nationale Inventaris mogelijk als een emancipatie van 'de provincie' ten opzichte van de Randstad, net zoals internationaal de UNESCO Conventie vooral gezien wordt als een emancipatie van het zuidelijk halfmond ten opzichte van het noorden. Het is een aspect dat vaak wordt onderschat. In de discussie over erfgoed ligt nog steeds vaak het accent op de Randstad en wordt het erfgoed in de provincie snel over het hoofd gezien.

In tegenstelling tot de meeste andere landen in de wereld, was voor Nederland diversiteit vanaf het begin een belangrijke doelstelling: in geografisch, generationeel, maar ook in etnisch opzicht. Nadrukkelijk werd gekozen voor de formulering immaterieel erfgoed *in* Nederland. Inmiddels is dat principe breed geaccepteerd en kijkt niemand meer verbaasd op als tradities als de Indische rijsttafel, Kopro Beki of het Zomercarnaval in Rotterdam aan de inventaris worden toegevoegd.

Tevens werd er een begin gemaakt met het in kaart brengen van immaterieel erfgoed in de stad, met name in de grote steden in de Randstad. De etnische diversiteit in de grote steden in het westen zou zich ontwikkelen tot een steeds belangrijker aandachtspunt, waaraan gewerkt moest worden. Al snel bleek dat immaterieel erfgoed in de stad een eigen dynamiek kent, mede naar aanleiding van de zich snel wijzigende bevolkingssamenstellingen. KIEN organiseerde er

De diversiteit van de Nederlandse inventaris geldt in het buitenland als voorbeeld.

verschillende bijeenkomsten over, met de plaatselijke gemeenschappen, musea en andere erfgoedinstellingen. Samen met het Amsterdam Museum, Museum Rotterdam, Alliantie West-Kruiskade en Imagine IC organiseerden wij een reflectieve conferentie onder de titel 'Immaterieel Erfgoed in de Stad', met als internationale spreker Gertraud Koch uit Duitsland.

DE INVENTARIS LEEFT EN ROEPT DISCUSSIE OP

Plaatsingen op de Inventaris Immaterieel Erfgoed roepen in de pers altijd veel aandacht op. In die zin droeg de inventaris bij aan het beter zichtbaar maken van immaterieel erfgoed in Nederland, aanvankelijk vooral van de *usual suspects*, maar in de loop van de periode ook steeds de meer minder voor de hand liggende tradities, zoals morse en de goededoelenloterij. Sommige plaatsingen riepen ook discussie op. De plaatsing van de cultuur van het Brabantse worstenbroodje leidde tot een discussie over commercie. De studententradities, wegens de onverkwikkelijke ontgroeningsrituelen in Groningen, waren aanleiding tot een discussie over de ethiek van immaterieel erfgoed.

De aanvankelijke niet-plaatsing van het sinterklaasfeest leidde tot een reactie van de Raad voor Cultuur, die meende dat het feit dat het sinterklaasfeest toen nog niet op de inventaris stond een teken van onwenselijke sturing van KIEN was. Toen het sinterklaasfeest later wel werd geplaatst, riep het bij sommigen weer een omgekeerde reactie op. Hoort een dergelijk feest, met een zwart geschminkte metgezel, wel op de inventaris? Het riep ook de vraag op naar de rol en functie van de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed en de discussie over de vermeende erkenning van tradities door plaatsing op een inventaris. Enerzijds is het doel van UNESCO dat de inventaris een neutraal overzicht geeft van wat er leeft aan immaterieel erfgoed in een land. Anderzijds heeft

Er is een begin gemaakt met het in kaart brengen van het immaterieel erfgoed in de grote steden, te beginnen met Rotterdam.

een inventaris ook als functie het empoweren van gemeenschappen. Wat erkend wordt, is niet zozeer de inhoud van de traditie zelf, als wel dat een erfgoedgemeenschap zich wil inzetten voor het toekomst geven aan de eigen traditie.

EVALUATIE

Terugblikkend durven we zeggen, niet dat de inventaris ideaal is – aan elke methode kleven voor- en nadelen – maar wel dat de inventaris geleid heeft tot een beter begrip van wat immaterieel erfgoed is of kan zijn en ook tot een discussie over diversiteit. Verder bleek de inventaris een goede opstap voor het organiseren van erfgoedzorg via een bottom-up benadering. De wijze van inventariseren bleef KIEN echter voortdurend tegen het licht houden.

In 2016 hield KIEN een grote evaluatie, mede naar aanleiding van opmerkingen van de Raad voor Cultuur, waarin gepleit werd voor een meer wiki-achtige manier van inventariseren. Het is gebleken dat de gekozen wijze van evalueren vooral geschikt is voor 'georganiseerde' tradities, en minder voor wat wel het 'informeel erfgoed' wordt genoemd. Dat is ook de reden dat we de wiki-methode al meerdere malen tegen het licht hebben gehouden, meteen al in het begin, tijdens de internationale conferentie in Deurne in 2012 met de casus van de wiki in Schotland. Vanaf het begin heeft KIEN, vanuit de behoefte aan een laagdrempelige inventaris, nagedacht over een wiki-inventaris, waaraan echter ook de nodige bezwaren blijken te kleven. Gemeenschappen weten bijvoorbeeld niet automatisch de weg te vinden naar de wiki, in Schotland werd de inventaris bijvoorbeeld vooral gevuld door de makers van de website zelf. Een website maken is één ding, hem interactief laten vullen door anderen is een veel moeilijker opgave. Met het driestappenmodel dat nu in samenspraak met de gemeenschappen en expertinstellingen in Nederland en Vlaanderen is ontwikkeld, hopen we de gulden middenweg te hebben gevonden, met als Stap 1 een nog laag-

drempeliger toegang, waarin ook plaats is voor ongeorganiseerde tradities en voor erfgoeddragers voor wie een erfgoedzorgplan onhaalbaar of niet nodig is. En pas in de volgende fase, voor de gemeenschappen die er behoefte aan hebben, wordt de stap naar borging gezet.

Het werken aan een publieksvriendelijker website blijft een belangrijk punt om aan te werken, nu in samenwerking met NOM. Ook het platform voor uitwisseling van de website heeft nog niet de plek veroverd waarnaar we streven. Het vormgeven van uitwisseling via een website blijkt ook in andere landen een grote uitdaging. In de praktijk bleken tot nu toe de inspiratie- en ontmoetingsdagen beter te functioneren als platform voor kennisuitwisseling, mede mogelijk omdat het gaat om een toegespitste groep van erfgoedgemeenschappen op de inventaris. Het blijft een spanningsveld.

INTERNATIONAAL

Niet altijd zichtbaar voor de buitenwacht in Nederland is dat KIEN ook heel veel heeft geïnvesteerd in de samenwerking internationaal. Direct na de Nederlandse ratificering organiseerde KIEN in Parijs in het UNESCO gebouw een presentatie met tentoonstelling over immaterieel erfgoed in Nederland. Verder was KIEN vanaf het begin intensief betrokken bij de formalisering van de groeiende samenwerking tussen de internationaal bij deze conventie geaccrediteerde NGO's in het ICH-NGO Forum. Het is een van de doelstellingen van de conventie, en mede de achtergrond van de Nederlandse ratificatie: het uitwisselen van kennis internationaal, leren van elkaars ervaringen. Het ICH-NGO Forum organiseert sinds 2012 jaarlijks een internationaal congres op de zondag vóór-afgaand aan de bijeenkomst van het Intergouvernementeel Comité. Belangrijke thema's die bijvoorbeeld bediscussieerd werden, waren de ethiek van het immaterieel erfgoed en de samenwerking tussen *states parties* en NGO's (met een duopresentatie uit Nederland van KIEN met het ministerie van OCW).

KIEN was betrokken bij de organisatie van al deze bijeenkomsten, verzorgde presentaties over de situatie in Nederland, zat workshops voor en is lid van de Editorial Board van het webplatform van Heritage Alive, waarin *good practices* van borging uit verschillende landen worden uitgewisseld. Sinds eind 2015 is KIEN ook coördinator van de nieuw opgerichte werkgroep Research. De expertise van KIEN kreeg erkenning toen wij eind 2014 werden gekozen in de Evaluation Body dat de internationale voordrachten beoordeelt voor het Intergouvernementeel Comité van UNESCO.

KIEN heeft vanaf het begin zelf ook internationale conferenties georganiseerd, waarin in discussie werd gegaan met voorbeelden uit het buitenland. Belangrijk waren de Jaren van het Ambacht, waarin nationaal werd samengewerkt met het Fonds voor Cultuurparticipatie, met musea zoals Boijmans Van Beuningen en met instellingen en opleidingen op het terrein van ambachten, zoals Sint Lucas. KIEN organiseerde ook een internationale conferentie, met sprekers uit Japan, Duitsland, Noorwegen (met een presentatie over, zoals de Noren dat noemen, 'action borne knowledge') en Frankrijk (met een spreker die het Franse Maître d'Art model voor het voetlicht bracht). Om de link tussen ambacht en design meer voor het voetlicht te brengen, organiseerde KIEN een expositie met masterclasses voor jonge ontwerpers op de Dutch Designweek in Eindhoven en zette KIEN zich in voor de oprichting van de Crafts Council Nederland, het platform voor het hedendaags creatief ambacht.

Belangrijk voor de internationale profilering van Nederland was ten slotte de internationale voordracht, begin 2016, van 'The craft of the miller', die door KIEN werd begeleid en gecoördineerd. Het ambacht van de molenaar is de eerste Nederlandse voordracht voor dit UNESCO Verdrag, waar over plaatsing op de representatieve lijst eind 2017 beslist wordt door het Intergouvernementeel Comité.

De voordracht van de Anansi vertelcultuur is medeondertekend door de anansivertellers op de Caribische eilanden en Afrika.

CARIBISCH GEBIED

Een bijzondere uitdaging voor KIEN was het Caribisch gebied, waarmee wij graag samen het immaterieel erfgoedbeleid willen vormgeven. De fysieke afstand stelde ons daarbij voor aanvullende problemen en ook de ingewikkelde staatsstructuur, met drie zelfstandige eilanden en drie eilanden die *de facto* gemeenten van Nederland zijn. Meteen al tijdens onze conferentie in 2012 in Deurne zorgde KIEN ervoor dat een uitgebreide delegatie uit de Cariben aanwezig kon zijn. Later volgden diverse sessies op de eilanden, onder meer op Aruba. KIEN liet voor de collega's daar bijvoorbeeld teksten, artikelen en formulieren vertalen in Papiamentu en Engels, en leverde basis-materiaal aan over de inventaris. De bedoeling was en is dat ieder eiland zijn eigen inventaris maakt, passend bij de bottom-up benadering van deze UNESCO Conventie. Het bleek al snel dat de eilanden behoefte hadden aan capacity building ten behoeve van het inventariseren. Dankzij steun van de Nederlandse regering werd via het internationale UNESCO fonds een capacity building workshop georganiseerd, gemodereerd door internationale UNESCO facilitators zoals Riëks Smeets en vanuit het Caribisch gebied zelf mensen als Eva Martinez (uit Honduras), Nigel Encalada (uit Belize) en David Brown (Jamaica). KIEN was op al deze bijeenkomsten aanwezig en gaf ook presentaties. Dankzij deze meerdelige workshop, die achtereenvolgens werd gegeven op Aruba, Sint Maarten en twee keer op Curaçao, werd in 2015 en 2016 een goede basis gelegd, die nu verder kan worden uitgewerkt. Het punt is mede belangrijk, omdat de Raad voor Cultuur te kennen heeft gegeven voor een volgende internationale voordracht ook te willen kunnen putten uit de Caribische inventarissen.

KENNISONTWIKKELING

Een onafhankelijke kennisontwikkeling was een van de opdrachten die het ministerie KIEN meegaf. Dit brachten wij in de naamgeving tot uiting: Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, in het Engels: Dutch Centre for Intangible Cultural Heritage. In Nederland werd samenwerking gezocht met universiteiten en hogescholen. KIEN deed mee in de organisatie van cursusreeksen over immaterieel erfgoed aan de Universiteit Utrecht en de Reinwardt Academie en gaf zelf presentaties over

de ethiek van immaterieel erfgoed en over controversieel erfgoed. Verder begeleidden wij scripties en stages. En waren wij adviseur in een project van het Museum Catharijneconvent over hoe musea immaterieel erfgoed een plek in hun museum kunnen geven en samen kunnen werken met gemeenschappen. Eerder al liet KIEN verkennend onderzoek doen naar de rol van musea met betrekking tot immaterieel erfgoedzorg. Met NOM organiseerde KIEN een tentoonstelling over circus, waarbij wij de inbreng van de gemeenschappen faciliteerden en samen met de circusmensen de expositie samenstelde.

KIEN heeft hard gewerkt aan bewustwording bij zusterinstellingen in de erfgoedsector, via lezingen en columns in uiteenlopende bladen als *Monumenten*, *Archievenblad*, *Museumvisie* en het blad van de vereniging *Heemschut*. Collega-instellingen zoals monumentenorganisaties, archieven en musea, beginnen langzamerhand de kansen en mogelijkheden van immaterieel erfgoed te ontdekken. Samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werden in de internationale voordracht van het molenaarsambacht de grenzen tussen materieel en immaterieel erfgoed verkend.

In een expertmeeting met instellingen en wetenschappers van verschillende instellingen werd in 2014 een aanzet tot een kennisagenda gepresenteerd, die ook gepubliceerd werd in het Vlaams-Nederlands wetenschappelijk tijdschrift *Volkskunde* (2015). Ditzelfde tijdschrift, waar KIEN in de

redactie zit, werd ook als podium gebruikt voor themanummers over immaterieel erfgoed, zoals in 2014 over 'Cultural brokerage en immaterieel erfgoed' (dat in Parijs werd gepresenteerd tijdens een bijeenkomst van het Inter-gouvernementeel Comité) en in 2016 een themanummer over 'Immaterieel Erfgoed en diversiteit', gekoppeld aan een expertmeeting in Brussel.

Uit de praktijk geboren was de behoefte aan meer reflectie op de omgang met controversieel erfgoed. Het voorbeeld van Zwarte Piet trok internationaal de aandacht, omdat daar met vergelijkbare uitdagingen wordt geworsteld. Samen met het ministerie van OCW organiseerde KIEN een bijeenkomst voor de Verenigde Naties werkgroep die een werkbezoek aflegde om met de Nederlandse regering en met andere partijen te spreken over de Nederlandse omgang met ongelijkheid en racisme. Het gaf KIEN de mogelijkheid om zich, nationaal en internationaal, te profileren als kenniscentrum. In Nederland zelf nam KIEN deel aan diverse dialoogbijeenkomsten, onder andere van het ministerie van SZW. Op een expertmeeting door KIEN georganiseerd, hadden we een speciale focus op de rol van

Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland organiseerde samen met de circusgemeenschappen een grote tentoonstelling in het Openluchtmuseum.

II ACTIVITEITENVERSLAG 2016

KENNISONTWIKKELING

1. KERNTAAK KENNISONTWIKKELING

In artikel 13 van de conventietekst wordt landen gevraagd wetenschappelijk, technisch en artistiek onderzoek te doen, alsmede onderzoeksmethodieken te bevorderen met het oog op de doeltreffende bescherming van immaterieel cultureel erfgoed. Ook het ministerie van OCW hecht veel waarde aan een onafhankelijke kennisontwikkeling (zie *Randvoorwaarden topinstituut immaterieel erfgoed en volkscultuur* en het advies van de Raad voor Cultuur *Slagen in Cultuur*).

Immaterieel erfgoed is nog een betrekkelijk nieuw vakgebied met een specifieke, van onderop gerichte benaderingswijze waarin de gemeenschappen centraal staan. Kennis is iets dat niet alleen in nationale, maar ook in internationale samenwerking wordt ontwikkeld en altijd vertaald dient te worden naar de praktijk van de erfgoedzorg. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) werkt daarom intensief samen met de collega's van verwante instellingen in binnen- en buitenland. Aandachtspunt voor de komende jaren is het proces van culturele transmissie in een veranderende, cultureel dynamische omgeving, in het spanningsveld tussen traditie en vernieuwing. Hoe gaat het proces van het zich eigen maken van tradities in zijn werk, wat voor factoren spelen daarin een rol? Hoe kun je daar bij borgingstechnieken rekening mee houden?

Structureel is het streven om minimaal één actueel thema per jaar op de agenda te zetten. In 2016 was het thema 'controversieel erfgoed'. Dit thema was niet alleen gekozen vanwege de discussie over Zwarte Piet, maar ook in verband met thema's als dieren, vuren, ontgroening, voedsel en vuurwerk waar instellingen als KIEN mee te maken hebben. Daarnaast bleef diversiteit een belangrijk aandachtspunt.

KIEN wordt bijgestaan door een wetenschappelijke commissie met vertegenwoordigers van het Meertens Instituut, de Universiteit Utrecht en de Reinwardt Academie.

Fellowship

Om de kennisontwikkeling met betrekking tot immaterieel erfgoed meer focus en onderbouwing te geven, waren er gedurende het hele jaar gesprekken met de Universiteit Utrecht ten behoeve van het schrijven van een onderzoeksplan. In december resulteerde dit in het ondertekenen van een overeenkomst voor een Research Fellowship Intangible Heritage Studies, ingaande 1 januari 2017, voor een periode van vijf jaar en voor twee dagen in de week. De functie wordt ingenomen door de wetenschappelijk beleidsmedewerker van KIEN, die zijn werk gaat combineren met dat voor de sector kennisontwikkeling van KIEN. Als Fellow gaat hij werken aan de verdere uitbouw van de kennisagenda immaterieel erfgoed.

Expertbijeenkomsten controversieel erfgoed

KIEN zet onderwerpen op de agenda die nadere reflectie of onderzoek behoeven. In 2016 was het thema controversieel erfgoed. Dat immaterieel erfgoed soms schuurt, hoort bij tradities. Hoe moet je daar als overheid of als erfgoedinstelling mee omgaan? Op 15 juni organiseerde KIEN een expertbijeenkomst van het kennisplatform over dit thema, in Culemborg. Hiervoor waren mensen van de overheid (Nationale UNESCO Commissie, de ministeries van OCW en van SZW), de erfgoedsector (Zuiderzeemuseum, Nederlands Openluchtmuseum, Museum Rotterdam, Museum Catharijneconvent en Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) en de wetenschap (Meertens Instituut, Universiteit Utrecht en Vrije Universiteit Amsterdam) uitgenodigd. Ook de Vlaamse collega's deden

Het ministerie van OCW organiseerde samen met KIEN de bijeenkomst van de Verenigde Naties werkgroep over de figuur van Zwarte Piet.

erfgoedinstellingen in dit soort maatschappelijke debatten, met bijdragen van de museumsector, de overheid en de wetenschap. Internationaal zetten wij, samen met de Vlamingen, hiervoor de term *cultural brokerage* op de agenda, een concept dat in 2016 ook in de Operational Directives van de UNESCO Conventie werd opgenomen.

Bovenstaande ontwikkelingen in de praktijk hebben in de loop van de beleidsperiode geleid tot meer aandacht voor het aspect kennisontwikkeling en wetenschappelijk onderzoek, dat KIEN ook wat steviger institutioneel wil verankeren. In 2016 werden hierover gesprekken georganiseerd met de Universiteit Utrecht, die eind 2016 leidden tot de ondertekening van een overeenkomst voor een Research Fellowship Intangible Heritage Studies, ingaande 1 januari 2017 voor een periode van vijf jaar. Via dit Fellowship wordt verder gewerkt aan een onderzoeksplatform en de kennisagenda voor immaterieel erfgoed.

RANDVOORWAARDEN GROTENDEELS VERVULD

Terugblikkend op de randvoorwaarden van de brief van het ministerie, die deze hele operatie in gang zette, kan geconstateerd worden dat aan de meeste doelstellingen die toen geformuleerd werden, is voldaan en zelfs meer dan dat. Internationaal werd aan de weg getimmerd in het ICH-NGO Forum van bij deze UNESCO conventie geaccrediteerde NGO's. Samen met de Belgen werden aansprekende conferenties georganiseerd over diversiteit.

In grote lijnen was en is de inventaris een succes, niet alleen omdat hij discussie opwekte en zo niet alleen bijdroeg aan een betere zichtbaarheid van het immaterieel erfgoed in Nederland, maar ook omdat in relatief korte tijd 121 erfgoeddragers hun weg wisten te vinden naar de inventaris en dat de inventaris deze gemeenschappen een structuur bood voor erfgoedzorg. Met het nieuwe driestappenplan kunnen we de basis die nu gelegd is verder uitbouwen en ons nog verder profileren als Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland, dat in samenwerking met het Nederlands Openluchtmuseum een huis biedt voor het materieel en immaterieel erfgoed in Nederland.

mee aan de discussie (tapis plein, Centrum voor Agrarische Geschiedenis, FARO en Vrije Universiteit Brussel).

Het verslag van de discussie is opgenomen in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 4 (2016).

Een week later, op 21 juni, participeerde KIEN in een kennisbijeenkomst over Zwarte Piet, georganiseerd door Yvonne Donders (hoogleraar Internationale Mensenrechten en Culturele Diversiteit aan de Universiteit van Amsterdam).

Het verslag is opgenomen in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 4 (2016).

Wetenschappelijk boek en congressen over culturele diversiteit

Diversiteit is een thema dat al meerdere jaren op de agenda staat van KIEN. Het is de ambitie om op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland ook de nieuwe stedelijke groepsstructuren uit de Randstad een plek te geven.

Zie ook: project uitbreiding Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland.

De theorievorming over diversiteit is inmiddels ingehaald door het nieuwe concept van 'superdiversiteit'. Superdiversiteit is niet simpelweg een overtreffende trap van diversiteit. Het is een geheel nieuwe maatschappelijke realiteit, waarin niemand meer een meerderheidspositie heeft en alle bevolkingsgroepen kleine minderheden zijn geworden die met elkaar moeten samenleven. Dit heeft gevolgen voor het cultuur- en erfgoedbeleid, waarin cultuur niet langer een gegeven is van vroeger – wat mensen voor het nageslacht willen bewaren – maar veeleer een proces van gezamenlijke co-creatie vanuit een mix van culturen. Hoe moet je als immaterieel erfgoedprofessional omgaan met de nieuwe realiteit van superdiversiteit?

In 2016 werkte KIEN samen met de Vlaamse collega-instelling tapis plein aan een themanummer van het wetenschappelijk tijdschrift *Volkskunde* en de organisatie van een wetenschappelijk congres op 17 maart in Brussel. Het congres werd betaald door Kunsten en Erfgoed Vlaanderen.

Aan het boek en het congres werkten naast KIEN en tapis plein mee: Kunsten en Erfgoed Vlaanderen, Zinneke Parade Brussel, Museum aan de Stroom Antwerpen, LECA, Hogeschool Antwerpen, Universiteit Gent, Katholieke Universiteit Leuven, ministerie van OCW, Meertens Instituut, Imagine IC, Erasmus Universiteit Rotterdam en Alliantie West-Kruiskade Rotterdam. Een verslag is opgenomen in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 1 (2016).

Op 20 mei organiseerde KIEN samen met de Alliantie West-Kruiskade en het Museum Rotterdam een dag over 'Diversiteit & West-Kruiskade', in Toko 51 in Rotterdam. De dag ging over hoe musea kunnen bijdragen aan het verzamelen van objecten die samenhangen met immaterieel erfgoed van nieuwe bevolkingsgroepen – in dit concrete geval van de West-Kruiskade in Rotterdam – en hoe je als instelling het immaterieel erfgoed van een urbane, multiculturele omgeving, zoals de West-Kruiskade met meer dan 160 nationaliteiten, zichtbaar kunt maken.

Redactie wetenschappelijk tijdschrift *Volkskunde*

KIEN is lid van de redactie van het Vlaams-Nederlands wetenschappelijk tijdschrift *Volkskunde*. Via themanummers biedt het tijdschrift een forum voor het op de agenda zetten van specifieke thema's.

In 2016 fungeerde KIEN met tapis plein als trekker van de themanummers over 'Diversiteit' en over 'Feestcultuur', waarin de nationale inventarissen van Vlaanderen en Nederland en de daaraan verbonden benaderingswijzen voor het voetlicht worden gebracht.

Erfgoedoverleg Kunsten '92

KIEN is een vaste deelnemer aan het brede erfgoedoverleg van Kunsten '92, de belangenorganisatie voor kunst, cultuur en cultuurbehoud. In het erfgoedoverleg wordt informatie en kennis uitgewisseld. Ook is het erfgoedoverleg verantwoordelijk voor de BNG Erfgoedprijs, die in 2016 uitgereikt werd aan de gemeente Beesel met het Draaksteken op de Nationale Inventaris. De BNG prijs in 2017 staat daarom in het kader van immaterieel erfgoed.

In het kader van de Tweede Kamerverkiezingen in 2017 werd een folder gemaakt, waarin onder meer de samenhang tussen materieel en immaterieel erfgoed wordt benadrukt. Ook werden de eerste stappen gezet voor de voorbereiding van het Europese erfgoedjaar, waarin Kunsten '92 samen met de deelnemers aan het erfgoedoverleg de samenhang tussen materieel en immaterieel erfgoed wil presenteren.

Aan het erfgoedoverleg doen naast KIEN mee: BNG Cultuurfonds, BOEI, BRAIN, KVAN, Dutch Culture, Heemschut, Federatie Grote Monumentengemeenten, Federatie Ruimtelijke Kwaliteit, LCM, Mondriaanfonds, Nationaal Federatiefonds, Museumvereniging, Netwerk voor Bedrijfsmatig Archiveren, OPEN, Stichting Erfgoedpartners, Stichting Nationale Archeologiedagen, Vereniging Ondernemers in Archeologie, Gelders Erfgoed en Gemeentearchief Rotterdam.

Faq's over immaterieel erfgoed

Voor overheden, beleidsmedewerkers, onderzoekers en pers ontwikkelde KIEN de prikkelende publicatie *Hoe IE-ntelligent bent u? FAQ's over Immaterieel Erfgoed (IE)*. Deze bijzonder opgezette en vormgegeven brochure werd in een oplage van 7.000 exemplaren verspreid.

Samen met Vlaanderen werd een boek uitgegeven en internationaal congres georganiseerd over culturele diversiteit.

Het doel van deze publicatie was om mensen te laten nadenken over het UNESCO verdrag en het belang van immaterieel erfgoed voor de samenleving. Tevens werden een aantal misverstanden, zoals 'zet je op deze manier geen hekjes rond tradities', uit de weg geruimd.

Ondersteuning onderzoeksprojecten

KIEN wordt regelmatig gevraagd om mee te denken over onderzoeksprojecten. In 2016 werd meegedacht met:

- onderzoek van het Meertens Instituut over erfgoed, maakbaarheid en duurzaamheid
- onderzoek van de Universiteit Tilburg over de valorisatie van carnaval
- onderzoek van de Universiteit Leiden over de constructie van regionale en nationale identiteiten
- proefschrift over nostalgie aan de Universiteit van Tilburg
- onderzoek van het Museum Catharijneconvent, uitgevoerd door studenten van de Universiteit Utrecht en de Reinwardt Academie, over religieuze feestcultuur
- project van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed over de Marroncultuur in Suriname
- internationale conferentie over Rural History, met name de sessie over dieren en immaterieel erfgoed van het Centrum voor Agrarische Geschiedenis in Vlaanderen
- internationaal onderzoek naar immaterieel erfgoed en musea van tapis plein
- scripties van zeven studenten van de Reinwardt Academie en de Universiteit van Utrecht
- artikel over 'Competitive Festivals and Intangible Heritage in Kenya' voor het tijdschrift *Cultural Analysis*

Wetenschappelijke artikelen, lezingen en bijeenkomsten

In 2016 werden de volgende artikelen gepubliceerd:

- 'Le Repas gastronomique', in: *Les mots et les choses*. Ter gelegenheid van het afscheid van prof. dr. Pim den Boer als hoogleraar Europese cultuurgeschiedenis aan de UvA (Amsterdam 2016)
- 'Over nut en noodzaak van internationaal voordragen. UNESCO lijsten immaterieel erfgoed', in: *Immaterieel Erfgoed* nummer 2 (2016)
- 'Internationaal overleg en samenwerking op het terrein van immaterieel erfgoed. Verslag van de bijeenkomsten in Bonn en Szentendre', in: *Immaterieel Erfgoed* nummer 2 (2016)
- 'Lively meeting in Paris. Working Group Research of the ICH-NGO Forum', in: *ICH NGO FORUM Newsletter* July (2016)
- 'Het belang van immaterieel erfgoed', gastcolumn in: *Heemschut voor het behoud van erfgoed* 93 (juni 2016)
- 'Het groene ambacht als immaterieel erfgoed', in: *Monumenten*, themanummer over Groene Ambachten (april 2016)
- Met P. van Rooij en K. Embregts, 'Diversiteit en superdiversiteit. Nieuwe uitdagingen voor de UNESCO Conventie Immaterieel Erfgoed', in: *Immaterieel Erfgoed* nummer 1 (2016)
- 'Feesten tussen gemeenschap en gemeente. De noodzaak van een goede samenwerking' in: *Volkskunde* (2016)
- 'Teddybeer als verzetsheld. Knuffels voor slachtoffers van rampen en verkeer', in *Volzin* (2016)

In 2016 werden onderstaande presentaties gegeven:

- Colleges over immaterieel erfgoed aan de Fontys Hogeschool Tilburg op 7 en 14 januari
- 'Hybride tradities en culturele ruimtes', reflectiedag Diversiteit en Immaterieel Erfgoed. La Tricoterie Brussel, 17 maart 2016
- 'De internationale voordracht van het molenaarsambacht voor de UNESCO immaterieel erfgoedlijst', ledenvergadering Gild Fryske Mounders in Poppenwier, 1 april 2016
- 'De nominatie van het molenaarsambacht voor de internationale UNESCO lijst', ledenvergadering Gilde van Vrijwillige Molenaars in Molen de Ster in Utrecht, 2 april 2016
- 'Intangible Heritage in the Netherlands: Inventorying as a first step towards safeguarding' op de International Expert Meeting Open Air Museum Hungary, 14 May 2016
- 'Culturele diversiteit: de kracht van de West-Kruiskade' op de inspiratiedag Diversiteit & Westkruiskade in Rotterdam, 20 mei 2016
- 'Towards a research agenda for intangible heritage', lezing voor de Working Group Research, Parijs, 31 mei 2016
- 'De rol van erfgoedinstellingen bij controversieel erfgoed. Ervaringen vanuit de UNESCO conventie', expertmeeting Omgaan met controversieel erfgoed, Culemborg, 15 juni 2016
- 'Super Diversity and Intangible Heritage. The West-Kruiskade and the changing face of modern cultural memory', European Ethnology Conference Görresgesellschaft, Hildesheim, 20 september 2016
- 'De internationale voordracht voor het ambacht molenaar voor de internationale UNESCO lijst van het immaterieel erfgoed', contactdag Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland over borgen, 24 september in Culemborg
- In 2016 werden onderstaande wetenschappelijke bijeenkomsten bijgewoond:
  - Promotie van Anne Marieke van der Wal op 28 juni over immaterieel erfgoed in Zuid-Afrika
  - Afscheidscollege Lodewijk Winkler Universiteit Utrecht op 6 oktober
  - Symposium The Secular Sacred ter gelegenheid van het afscheid van Herman Roodenburg, Meertens Instituut op 10 en 11 november
  - Presentatie van de onderzoeksagenda LKCA op 28 november
  - Symposium over *public history* en afscheid Henrik Henrichs op de Universiteit Utrecht op 15 december
  - Afscheidscollege van Hans Bennis, Meertens Instituut, op 16 december

2. KERNTAAK INTERNATIONAAL

De doelstelling van UNESCO omvat het bevorderen van de internationale samenwerking, bijstand en dialoog. Met het ratificeren van het UNESCO Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed verplicht Nederland zich om de internationale vergaderingen bij te wonen, te adviseren en waar gewenst bijstand te verlenen. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) is aangewezen als NGO bij dit UNESCO verdrag. KIEN neemt daarmee een internationale positie in, onderhoudt contacten met UNESCO en met de andere NGO's die zijn aangesloten bij het ICH NGO Forum.

UNESCO vergaderingen

KIEN nam deel aan de Algemene Vergadering van 30 mei tot 1 juni in Parijs en adviseerde de Nederlandse delegatie over de in te brengen standpunten tijdens de vergadering, onder andere over het actuele thema 'immaterieel erfgoed in conflictgebieden', voor Nederland een belangrijk agendapunt.

Vanwege de gespannen situatie in Ethiopië koos KIEN, net als veel andere landen, ervoor om voor het eerst sinds jaren de jaarlijkse vergadering van het Intergouvernementeel Comité niet bij te wonen.

ICH-NGO Forum

De afgelopen jaren heeft KIEN zich als NGO heel actief ingezet bij het voorbereiden van de internationale congressen, het geven van lezingen en presentaties en het onderhouden van internationale netwerken. KIEN heeft daarnaast zitting in de Editorial Board van Heritage Alive.

In 2016 participeerde KIEN in de voorbereiding van het symposium van het ICH-NGO Forum, dat dit jaar ging over duurzaamheid en over ethiek, en werkte mee aan het samenstellen van het dossier 'Traditional Medicine' in mei. Als voorzitter en coördinator van de Working Group Research organiseerde KIEN de eerste internationale bijeenkomst bij deze werkgroep en hield daar een inleiding: 'Towards a research agenda for intangible heritage'. KIEN heeft daarnaast intensief contact met de ICH Research Group van de Association of Critical Heritage Studies om de uitwisseling tussen theorie en praktijk te bevorderen.

Vlaams-Nederlandse samenwerking

In de bilaterale contacten is een intensieve samenwerking opgebouwd met Vlaanderen, waarbij kennis en informatie worden uitgewisseld en gezamenlijk activiteiten worden georganiseerd. KIEN heeft zitting in de Expertcommissie die over de voordrachten voor de Vlaamse Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed adviseert aan de Vlaamse minister en de Vlaamse instelling tapis plein heeft zitting in de Nederlandse Toetsingscommissie. Samen hebben Nederland en Vlaanderen gewerkt aan een wetenschappelijk boek en een congres over diversiteit.

Op 8 juni organiseerde KIEN een Vlaams-Nederlandse bijeenkomst van experts (Kunsten en Erfgoed Vlaanderen, tapis plein, LECA, ministerie van OCW, Nationale UNESCO Commissie, Raad voor Cultuur en Meertens Instituut) om te praten over de nationale inventarissen immaterieel erfgoed. Dit punt is voor Nederland belangrijk, omdat er door KIEN nagedacht wordt over een nieuwe opzet van de inventaris.

Biercultuur in Vlaanderen is geplaatst op de internationale UNESCO lijst van representatief erfgoed.

Internationale expertbijeenkomsten over de Nationale Inventarissen

Op 18 juni woonde een Nederlandse delegatie met KIEN, OCW, het Meertens Instituut en de Toetsingscommissie een bijeenkomst van de Duitse Expertcommissie in Bonn bij. Tijdens deze bijeenkomst werd gesproken over de nationale inventarissen.

Een verslag is opgenomen in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 3 (2016).

Op 14 mei participeerde KIEN in Hongarije in een Europese Expertcommissie over de Nationale Inventarissen en gaf daar ook een lezing over hoe wij in Nederland de inventaris aanpakken en welke veranderingen wij in gedachten hebben. Aan dit overleg deden naast Nederland en Hongarije mee: de secretaris van het UNESCO bureau Parijs Tom Curtis, en vertegenwoordigers van Finland, Zweden, Noorwegen, Duitsland, Oostenrijk, Letland, Polen, Roemenië, Bulgarije, Macedonië, Tsjechië, Slowakije, Kroatië, Servië, Griekenland, Italië en Portugal.

Een verslag is opgenomen in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 3 (2016).

Over de nationale inventarissen Immaterieel erfgoed was ook intensief bilateraal contact geweest met de National Board of Antiquities in Finland, die recent een wiki-achtige methode van inventariseren introduceerde, interessant voor Nederland, omdat ons land ook nadenkt over een laagdrempeliger inventaris.

Het ambacht van molenaar werd in 2016 door Nederland voorgedragen voor plaatsing op de UNESCO lijst van representatief erfgoed.

Internationale voordracht

In maart 2016 werd onder begeleiding van KIEN de eerste Nederlandse voordracht – het molenaarsambacht – voor de internationale Representatieve Lijst van UNESCO ingediend. Hiermee gaf KIEN invulling aan een van de belangrijkste taken en adviesfuncties ten behoeve van de Nederlandse regering. In 2016 kreeg Nederland bericht dat de voordracht technisch was goedgekeurd door het UNESCO secretariaat in Parijs. Eind 2017 volgt, na de beoordeling door de Evaluation Body, het besluit van het Intergouvernementeel Comité over wel of niet plaatsen.

Internationale voordrachten moeten altijd in samenspraak met de betrokken gemeenschappen voorbereid worden. KIEN organiseerde het voorbereidingstraject, waarbij naast het ministerie van OCW en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed ook het Gilde van de Vrijwillige Molenaars, De Hollandsche Molen, het Gild Fryske Mounders en het Ambachtelijk Korenmolenaarsgilde waren betrokken. In samenspraak met deze gemeenschappen werd het internationaal dossier samengesteld. Bij het dossier horen ook een film van tien minuten en tien foto's, die het ambacht van molenaar aan de internationale leden van de Evaluation Body en het Intergouvernementeel Comité moeten uitleggen en visualiseren.

Dit was nog niet zo gemakkelijk, omdat er in Nederland verschillende molentypes zijn die allemaal aan bod moesten komen in de film en op de foto's. KIEN nam de begeleiding van de productie van de film en de foto's op zich. Voor de productie van de film en fotoserie is een aparte projectsubsidie gekregen van het ministerie van OCW.

Omdat het de eerste keer was dat Nederland een element voor een UNESCO lijst immaterieel erfgoed voordraagt, is het proces van internationaal voordragen beschreven in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 1 en nummer 2 (2016).

Internationale projecten

KIEN werkte in 2016 mee aan een aantal internationale projecten:

- Op 20 september participeerde KIEN in de European Ethnology Conference van het Görresgesellschaft in Hildesheim in Duitsland, met de lezing 'Super Diversity and Intangible Heritage. The West-Kruiskade in Rotterdam and the changing face of modern cultural memory'. De lezing zal in 2017 worden uitgegeven in een themanummer van het *Jahrbuch für Europäische Ethnologie*.
- Op uitnodiging van de leerstoel Kritische Erfgoedstudies van de Vrije Universiteit in Brussel participeerde KIEN op 21 december in een masterclass van de Amerikaanse wetenschapper Robert Baron over *public folklore* en immaterieel erfgoed. KIEN maakte een verslag voor het tijdschrift *Volkskunde*.
- Er is veel contact met Amerikaanse onderzoekers. KIEN werkte mee aan het nieuwe handboek van Simon Bronner, *Folklore: The Basics*, waarin ook aandacht besteed wordt aan de situatie in Nederland en de rol van KIEN in het Nederlandse krachtenveld.
- Het afgelopen jaar ging veel tijd zitten in het voorbereiden van een internationale subsidieaanvraag voor de Europese Commissie voor een project immaterieel erfgoed en musea. De Vlaamse instelling tapis plein is hiervan de trekker. De plannen werden in een bijeenkomst in Parijs op 25 en 26 augustus besproken met tapis plein uit Vlaanderen, Simbdea uit Italië en het Centre Français du Patrimoine Culturel Immatériel uit Frankrijk.

Internationale adviezen

KIEN gaf in 2016 diverse adviezen aan internationale instellingen en gemeenschappen, onder meer aan de Europese sint-maartenssteden, de Europese kermisorganisaties in verband met een internationaal overleg in Finland, de Europese morsevereniging en aan Hongarije over een mogelijke internationale voordracht van circuscultuur.

Hoe om te gaan met de hedendaagse cultureel diverse en dynamische samenleving was één van de thema's die besproken zijn in het ICH-NGO Forum.

ERFGOEDZORG

3. KERNTAAK INVENTARIS

In mei 2012 heeft Nederland het UNESCO Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed ondertekend en in september 2012 is het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) begonnen met het implementeren ervan. Een van de zichtbaarste taken die voortvloeien uit de ratificatie is de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland. In oktober 2012 werden de eerste drie tradities op de inventaris geplaatst en in september 2016 was het de beurt aan de honderdste traditie. Inmiddels staan er 121 elementen op de inventaris.

Zie de bijlage: Overzicht van de elementen op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland.

Evaluatie Nationale Inventaris

In 2016 heeft KIEN de balans opgemaakt van vier jaar immaterieel erfgoed in Nederland en daarbij de inventaris met de eerste honderd elementen tegen het licht gehouden. De opdracht van het ministerie van OCW was om een inventaris op te zetten, die van onderop wordt samengesteld met een centrale rol voor de dragers. De inventaris moet een afspiegeling worden van de diversiteit in Nederland.

De inventaris zoals die nu is, gaat helemaal uit van de dragers, die ook bij alles betrokken worden. Bij de evaluatie is gekeken naar de regionale spreiding, naar de verhouding stad en platteland, naar het aantal jongerentradities en het aantal tradities van 'nieuwe' Nederlanders. De conclusie is dat de inventaris al een goed beeld begint te geven van de rijkdom aan tradities in Nederland. Twaalf van de honderd tradities spelen zich uitsluitend in de vier grote steden af, negen van de honderd tradities zijn uitsluitend van jongeren en op de inventaris staan tien tradities van 'nieuwe' Nederlanders. Daarnaast is ook kwantitatief gekeken naar het aantal traditiedragers, de betrokken vrijwilligers en het publiek. Deze gegevens zijn doorgegeven aan het Ministerie van OCW en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed voor de Erfgoedmonitor en de Erfgoedbalans. De evaluatie is opgenomen in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 4 (2016).

Monitoring

In 2016 zijn de eerste 67 voordrachten, die geplaatst zijn in 2012, 2013 en 2014, gemonitord. Hiervoor zijn een methode en een formulier ontwikkeld. Alle voordrachten voor plaatsing op de inventaris zijn voorzien van een erfgoedplan, waarin een analyse wordt gemaakt van de sterke en zwakke punten en waarin de problemen in het doorgeven van generatie op generatie in kaart worden gebracht. Ook hebben de gemeenschappen een aantal actiepunten benoemd om die problemen op te lossen. Om te kunnen beoordelen of de immaterieel erfgoedgemeenschappen goed bezig zijn met borgen, wordt hun gevraagd om elke twee jaar een verslag van de stand van zaken te geven. Uit de monitoring bleek dat 13 tradities kunnen uitgroeien tot een goed voorbeeld, dat er 32 tradities goed bezig zijn met borgen en dat 22 gemeenschappen op de goede weg zijn maar nog hulp nodig hebben.

Zie verder: project uitbreiding Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland.

Informatiebijeenkomsten

In 2016 zijn er zes informatiebijeenkomsten gehouden. Dat waren er minder dan in de jaren ervoor, omdat er nogal wat lopende voordrachten waren die KIEN eerst wilde afronden. Het voordracht-

formulier en het evaluatieformulier zijn geëvalueerd en aangepast. Ze zijn iets versimpeld, terwijl toch dezelfde informatie wordt gevraagd. Het begeleiden van de gemeenschappen bij het opzetten van hun erfgoed is vrij intensief. Gebleken is dat één informatiebijeenkomst onvoldoende is om de gemeenschappen voldoende te informeren en te begeleiden, daarom is een korte cursus ontwikkeld van drie dagdelen. Dit scheelt de consulententijd en zorgt voor een betere begeleiding van de gemeenschappen. De cursus bestaat uit:

- Deel 1. informatie over het UNESCO verdrag en de Nationale Inventaris
- Deel 2. opzetten van erfgoed
- Deel 3. plaatsing op de inventaris en het te woord staan van de pers

Daarnaast is een informatiebijeenkomst ontwikkeld voor nieuwe bestuursleden die ingewerkt moeten worden in de erfgoedzorg als degenen die de voordracht begeleid hebben het bestuur verlaten.

Toetsingscommissie

De Toetsingscommissie heeft in 2016 vier keer vergaderd, met een extra vergadering in januari 2017 om de lopende zaken van 2016 af te handelen. In het kader van de evaluatie en monitoring werd in de vergadering van de Toetsingscommissie nogmaals benoemd waarom de tradities 1 tot en met 100 geplaatst zijn. Dit zal op de website zichtbaar gemaakt worden om de transparantie te vergroten.

Er werden in 2016 in totaal 28 tradities op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland geplaatst. Een aantal tradities trok veel belangstelling van de media, zoals de traditie van het Brabants worstenbroodje. De plaatsing van de studentenverenigingscultuur werd uitgesteld vanwege een ontgroeningsincident. Afgesproken met de voordragers is dat zij nog eens goed naar hun erfgoedplan kijken en een ethische code ondertekenen. In november adviseerde de Toetsingscommissie aan de directie en het bestuur van KIEN dat de erfgoedzorg voor het sinterklaasfeest een te grote taak is voor een kleine groep als het Sint- en Pietengilde.

Voor de Toetsingscommissie werden de volgende notities geschreven en in de vergaderingen besproken:

- De overlast van immaterieel erfgoed
- Naar een ethische code van immaterieel erfgoed
- Wiki-manier van inventariseren
- Inventariseren en erkennen
- Commercie en immaterieel erfgoed
- Exit procedure
- Register of good practice
- Het gebruik van het logo
- Uitspraken OCW en Raad voor Cultuur over de inventaris
- Hoe verder met de Inventaris Immaterieel Erfgoed

De Toetsingscommissie heeft aan de hand van de verslagen van de Vlaams-Nederlandse bijeenkomst op 8 juni over de inventaris, de bezoeken aan Bonn en Hongarije en de evaluatie en monitoring, uitgebreid over de toekomst van de inventaris vergaderd en besloten tot een driestappensysteem met ingang van 1 januari 2017. Tevens is nagedacht over de naam van de inventaris en is geopperd om het woord 'Nationale' weg te halen, omdat dat verwarring oproept.

Zie verder: project uitbreiding Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland.

De website www.immaterieelerfgoed.nl trok 361.737 unieke bezoekers.

Als de Toetsingscommissie akkoord is met de plaatsing van een traditie op de inventaris, dan bekrachtigt het bestuur van KIEN het besluit. Daarna wordt met de gemeenschappen een datum afgesproken waarop het certificaat getekend wordt. Vanaf 1 januari 2017 zijn er een aantal wijzigingen in de plaatsingsprocedure. Om de media beter te kunnen sturen, worden alle plaatsingen gezamenlijk bekendgemaakt en niet meer individueel. Vanwege tijdgebrek is het ook niet meer mogelijk om alle certificaten op locatie te gaan tekenen, maar zal dat zoveel mogelijk op de contact- en inspiratiedagen gebeuren.

www.immaterieelerfgoed.nl

De huidige website is gemaakt in opdracht van het ministerie van OCW en is ontwikkeld in samenwerking met de gemeenschappen. Het Nederlands Openluchtmuseum (NOM) wilde graag dat de KIEN website ondergebracht zou worden bij dezelfde bedrijven als de museumwebsites. Hiervoor zijn diverse gesprekken gevoerd met Driebit, het bedrijf dat de migratie gaat uitvoeren. Na de start is de bouw van de website stilgelegd, omdat NOM opdracht gaf aan merkenbureau Branddoctors om na te denken over een nieuwe naam en een nieuwe huisstijl voor KIEN. In het voorjaar 2017 zal de bouw van de nieuwe website hervat worden.

In totaal bezochten 361.737 unieke bezoekers de website in 2016. De websites www.traditie.nl en www.volkscultuur.nl zijn in 2016 offline gezet omdat KIEN zich met ingang van 2016 focust op immaterieel erfgoed en niet meer op volkscultuur.

Merkregistratie

KIEN heeft in 2016 het logo van de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland laten registreren als merk. KIEN vindt het belangrijk dat alleen de instellingen en gemeenschappen die zich inzetten voor het borgen van tradities die op de inventaris staan het logo mogen gebruiken en dat er commercieel geen misbruik van het logo wordt gemaakt.

De gemeenschappen die hun traditie geplaatst hebben op de inventaris krijgen na het ondertekenen van een overeenkomst een eigen uniek logo om te gebruiken op communicatiemiddelen. Alle gemeenschappen hebben een nieuwe overeenkomst getekend volgens de richtlijnen van het Merkenbureau.

4. KERNTAAK VERSTERKEN VAN DE SECTOR

Een van de doelen van het UNESCO verdrag is de empowerment van de gemeenschappen in het borgen van hun immaterieel erfgoed. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) doet dat op verschillende manieren en niveaus. Elk jaar biedt KIEN verschillende trainingen en workshops aan om de gemeenschappen te versterken bij het uitvoeren van hun erfgoedzorg. De thema's worden gekozen op basis van veel voorkomende knelpunten en vragen. Daarnaast helpt KIEN gemeenschappen met specifieke problemen en organiseert het 'leren van elkaar'-bijeenkomsten.

Ondersteuning gemeenschappen

In 2016 heeft KIEN de Sesamacademie in de arm genomen om een aantal gemeenschappen te ondersteunen. Bij de Sesamacademie zijn gepensioneerde experts aangesloten die organisaties met vrijwilligers helpen. De gemeenschappen konden zich zelf hiervoor opgeven en naar gelang het probleem vier, zes of acht dagdelen hulp krijgen. De volgende gemeenschappen zijn in 2016 geholpen door de Sesamacademie:

- Brielse Maskerade met het maken en uitvoeren van een strategisch plan om nieuwe deelnemers te werven
- Marroncultuur met het maken van een plan voor het verwezenlijken van een Marronhuis
- Staphorster stipwerk met het maken van een ondernemersplan
- Pinksterbruidjes met het bouwen van een website en het maken van een plan om ook in de nieuwe wijken van Borne bruidjes te werven
- Handmatig klompen maken met het maken van een ondernemingsplan en een plan voor het werven van nieuwe leerlingen

Vanwege de plaatsing van de Marroncultuur op de inventaris zijn er contacten geweest met Suriname. KIEN ondersteunde de Marrondag op 9 oktober 2016.

- Schoonrijden met een strategisch plan voor ledenwerving
- Papier knippen met het maken van een strategisch plan voor ledenwerving
- Krulbollen met het maken van een strategisch plan voor imagoverbetering
- Levende Folklore met het maken van een projectplan en een subsidieaanvraag voor de Nationale Kampioenschappen Folkloredans
- Driekoningenzingen voor het maken van een promotieplan
- Daarnaast ondersteunde KIEN de volgende gemeenschappen:
  - Sint- en Pietengilde bij het organiseren van dialooggesprekken met tegenstanders van Zwarte Piet
  - Marroncultuur bij het organiseren van een manifestatie op 9 oktober
  - Ambacht van snuifreder bij het voeren van gesprekken met de gemeente over het behoud van de molen en het zoeken van opvolgers
  - Stichting Circuscultuur bij het documenteren van archieven en verzamelingen en het opstellen van een circusagenda
  - Zusters Franciscanessen bij het maken van een plan om via een museum het gedachtegoed door te geven
  - Brabants Heem bij het opzetten van een cursus immaterieel erfgoed inventariseren
  - Indonesische gemeenschap bij het maken van een boek over de verhalen en herinneringen van batikdoeken
  - Ambachten met het zich presenteren op vijf internationale folklorefestivals

Contact- en inspiratiedagen

Elk jaar organiseert KIEN een contactdag en een inspiratiedag voor gemeenschappen met een traditie op de inventaris. Deze dagen worden goed bezocht en bevorderen de interculturele dialoog tussen de verschillende groepen traditiedragers. In 2016 organiseerde het Draaksteken Beesel op 2 juli de contactdag. Eens in de zeven jaar doet het hele Limburgse dorp mee om van het Draaksteken een grote happening te maken waar 35.000 bezoekers op afkomen. De ontvangst was in het Limburgs Museum, waar op dat moment een grote tentoonstelling over draken was. De burgemeesters van Beesel en Heeze vertelden wat een traditie als het Draaksteken Beesel en de Brabantsedag Heeze voor hun gemeente betekent. Het geeft hun gemeente een positief imago en zorgt voor sociale cohesie tussen de inwoners. 's Middags werd Beesel bezocht, waar de vrijwilligers het drakendorp aan het opbouwen waren. De dag eindigde met een spectaculair bezoek aan de draak. Deze contactdag was een succes, omdat de gemeenschappen het leerzaam vinden om bij elkaar op bezoek te gaan om te zien en te ervaren hoe een andere gemeenschap te werk gaat.

Op 24 september organiseerde KIEN een inspiratiedag met als thema 'het borgen van immaterieel erfgoed'. Hier werden ook de plannen voor een nieuwe opzet van de inventaris aan de gemeenschappen voorgelegd en veel vragen over internationaal voordragen beantwoord.

Op deze dag werden er vier trainingen gegeven:

- borgen van immaterieel erfgoed
- jongeren en immaterieel erfgoed
- vrijwilligersmanagement
- internationaal voordragen

Vakblad Immaterieel Erfgoed

In 2016 is het vakblad *Immaterieel Erfgoed* voor het laatst verschenen. Met ingang van 2017 gaat KIEN de artikelen los op de website zetten, omdat dat voor de lezer gemakkelijker is en omdat wij dan vrijer zijn in wat en wanneer een artikel geplaatst wordt. Daarnaast wordt voortaan een maandelijkse nieuwsbrief uitgegeven, die in 2016 ontwikkeld is.

In 2016 is *Immaterieel Erfgoed* nog viermaal verschenen. Thema's die belicht werden, waren onder meer borgen, internationaal voordragen, controversieel erfgoed en culturele diversiteit. Ook werd in nummer 3 verslag gedaan van het museale samenwerkingsproject *Feest!*

Openbare optredens

In 2016 werden de volgende lezingen gegeven, tentoonstellingen geopend en boeken in ontvangst genomen:

- Lezing immaterieel erfgoed = levend erfgoed op 24 januari in Oirschot
- Lezing levenslooptuinen op 23 februari in Goirle
- Lezing culinair erfgoed op 19 maart in Reusel
- Eerste exemplaar van het boek *Gedragen Doeken* in ontvangst genomen op 23 april in Breda
- Lezing over immaterieel erfgoed op 14 juni in Utrecht
- Lezing over immaterieel erfgoed, ambachten en folklore op 6 augustus in Odoorn
- Dialooggesprek over Zwarte Piet op 7 september, ministerie van SZW in Den Haag
- Lezing over immaterieel erfgoed op Black Achievement Dag op 8 oktober in Amsterdam
- Praatje over immaterieel erfgoed op de Marrondag op 9 oktober in Den Haag
- Lezing over religieuze feesten op 22 oktober in Tilburg
- Tentoonstelling geopend in het Flipje- en Streekmuseum op 14 oktober in Tiel
- Panelgesprek op het circuscongres op 24 oktober in Liempde
- Lezing over ambachten en immaterieel erfgoed op 12 november in Eede
- Tentoonstelling geopend in het Anton Pieckmuseum op 13 november in Hattum
- Lezing immaterieel erfgoed en educatie op 24 november in Gilze-Rijen
- Jury Neerlandia-Visserprijs
- Jury Mien-Naober-verkiezing van het tijdschrift Naober

Adviezen

KIEN biedt hulp bij allerlei vragen. In 2016 zijn er 178 adviezen gegeven. Zo heeft KIEN het tijdschrift *Volzin* geholpen bij het samenstellen van een themanummer over rituelen en het televisieprogramma Klokhuis met programma's over driemaal kussen, dom blondje en magie. Veel adviezen gingen over subsidiemogelijkheden en de geschiedenis van tradities. Een leuk advies was aan de Post.nl. Het is voor de derde keer dat KIEN meedenkt met een serie postzegels. De eerste keer ging over een serie over de iconen van Nederland, de tweede keer ging over de Nederlandse vissersplaatsen. In 2016 dachten wij mee met een serie over regionale lekkernijen, zoals de Groningse eierbal, het Brabantse worstenbroodje en Goudse stroopwafel. Deze serie zal in juni 2017 op de markt komen.

5. KERNTAAK BEWUSTWORDING EN PROMOTIE

Dat immaterieel erfgoed steeds meer ingeburgerd raakt en dat steeds meer mensen de term herkennen, blijkt uit de vele aandacht die immaterieel erfgoed in de media krijgt. Het UNESCO verdrag spreekt zich erover uit dat de media actief betrokken moeten worden bij het kweken van bewustzijn voor het belang van immaterieel erfgoed en dat elke lidstaat alle geschikte middelen moet gebruiken om de erkenning van, respect voor en de ontsluiting van immaterieel erfgoed in de maatschappij te verzekeren. Tevens moet het publiek op de hoogte gebracht worden van de gevaren die immaterieel erfgoed bedreigen.

'Immaterieel erfgoed' was in 2012 nog een onbekend en abstract begrip. Om het begrip te verduidelijken en in de markt te zetten is in de communicatie de afgelopen jaren vaak de relatie met 'traditie' gelegd. Nu veel meer mensen weten wat immaterieel erfgoed is, is besloten om vanaf 2017 niet meer of veel minder de relatie met 'traditie' te leggen.

Media

Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) voert een actief mediabeleid. Bijna elke plaatsing wordt opgepakt door de landelijke en regionale pers. Ook zijn er een aantal programma's die er structureel aandacht aan besteden, zoals de televisieprogramma's Landinwaarts, de Hokjes-

man, Editie NL, Hart van Nederland, RTL Nieuws, RTV Utrecht Conny aan Tafel en RTV Noord-Holland Sjoerd Hilarius. In het programma Miljoenenjacht stelde Linda de Mol de vraag: 'Welke traditie is op de lijst immaterieel erfgoed gezet?'. Hierop wisten alle deelnemers het antwoord. In het blad *Herenhuis* verzorgde KIEN in elk nummer een rubriek over immaterieel erfgoed. Belangrijke artikelen stonden verder in *Neerlandia* nummer 4 (2016), *Parool* PS van de Week (24 december 2016), *Kijk* nummer 12 (2016) en *Burgemeestersblad* (oktober 2016).

Het mediabereik in 2016 was volgens de opgave van Mediagroep:

	Aantal	Oplage	Advertentiewaarde
Radio- en televisieprogramma's	175		
Kranten- en tijdschriftartikelen	2351	91.497.360	7.890.728,25
Web-artikelen	1652	235.394.324	1.654.638,00

In 2016 heeft KIEN zich actief ingezet om de misverstanden over het UNESCO Verdrag en de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in de media uit de weg te ruimen. In de populaire perceptie wordt de Nationale Inventaris nog wel eens ten onrechte op één lijn gezet met de UNESCO werelderfgoedlijst. Een misverstand dat dan ontstaat, is dat de plaatsing op de inventaris betekent dat het om een erkenning van uniek en uitzonderlijk erfgoed van vroeger gaat en dat is bij immaterieel erfgoed niet aan de orde. Met hulp van ANP Pers Support heeft KIEN een aantal persberichten in hun archief gedeponneerd met informatie over het verdrag, de inventaris en de misverstanden. Elke journalist die een artikel wil schrijven over immaterieel erfgoed komt deze informatie tegen. Daarnaast heeft KIEN na elke foute vermelding in de media een reactie gestuurd gereageerd naar desbetreffende redactie.

Folder

KIEN heeft een digitale folder ontwikkeld over de ins en outs van immaterieel erfgoed. In deze folder wordt ingegaan op het belang van immaterieel erfgoed, het borgen ervan en de procedure om op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed te komen. Op verzoek van de collega's in Suriname en op de Caribische eilanden is de folder ook in het Engels vertaald.

III MEERJARIGE GESUBSIDIEERDE PROJECTEN

1. PROJECTSUBSIDIE OCW

KIEN heeft voor 2015 en 2016 een extra projectsubsidie van het ministerie van OCW ontvangen om de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland en de uitvoering van het UNESCO verdrag extra in de steigers te zetten. In september 2016 was Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) precies vier jaar bezig met de implementatie en de samenstelling van de inventaris. Tijd voor een evaluatie. Zijn wij op de goede weg? Moeten wij de uitvoering gaan bijsturen?

Opdracht OCW

In de *Nota van Toelichting* bij de ratificatie van het verdrag staat dat Nederland kiest voor een brede inventaris, die via een *bottom-up* benadering tot stand komt. Dat wil zeggen dat groepen en gemeenschappen (verenigingen, heemkundekringen, volkscultuurorganisaties die het immaterieel erfgoed 'dragen' en 'beoefenen' en er kennis over hebben) zelf actief betrokken zullen zijn bij het inventariseren en het zichtbaar maken ervan. Op deze manier zal de inventaris een inclusief karakter hebben en de rijke diversiteit van de verschillende cultuuruitingen laten zien. Deze verenigingen en organisaties kunnen hun immaterieel erfgoed aanmelden voor plaatsing op de Nationale Inventaris. Het is de bedoeling dat de inventarisatie resulteert in een interactieve, publiekstoegankelijke online database, waar aanmeldingen naartoe kunnen worden gestuurd, waar informatie kan worden verkregen en waar nieuwe methoden van veiligstellen van dit erfgoed kunnen worden onderzocht.

Op basis hiervan werd in 2012 een *Plan van Aanpak* opgesteld, dat leidsnoer werd voor KIEN. In het Plan van Aanpak werden de volgende uitgangspunten benoemd:

Een centrale positie voor de erfgoeddragers (breed opgevat als erfgoedgemeenschappen, groepen, mogelijk ook individuen) bij de totstandkoming en de verdere ontwikkeling van de inventaris.

Een laagdrempelige, brede inventaris, die in de praktijk een toegevoegde waarde betekent voor instellingen, organisaties, individuen die actief zijn op het terrein van het immaterieel cultureel erfgoed of op enigerlei wijze geïnteresseerd zijn in dit erfgoed. In zijn digitale online verschijning voldoet de inventaris aan hoge eisen waar het gaat om toegankelijkheid, informatieverschaffing, communicatie en aandacht voor methoden van veiligstellen van het erfgoed.

Een inventaris die recht doet aan de diversiteit van het immaterieel cultureel erfgoed en waarin op evenwichtige wijze de door UNESCO onderscheiden domeinen waarin immaterieel erfgoed zich manifesteert, herkenbaar zijn.

Nadrukkelijk wordt in het plan ook de aandacht gevraagd voor 'bescherming' oftewel borgen voor de toekomst, als een essentieel onderdeel van het UNESCO verdrag. Met zoveel woorden wordt gezegd dat KIEN op de website niet alleen de elementen zelf en de gemeenschappen erachter zichtbaar moet maken, maar ook aandacht moet besteden aan *good practices* en methoden van bescherming. Er moet een digitaal domein worden ontwikkeld, mogelijk inclusief diverse vormen van moderne sociale media. Ten slotte dient gewerkt te worden aan het kweken van bewustwording, netwerkvorming, kennisuitwisseling en bevorderen van wetenschappelijk onderzoek.

In de adviesaanvraag die de *minister van OCW* in 2015 voorlegde aan de Raad voor Cultuur over het internationaal voordragen, neigt de minister er erg naar om diversiteit te definiëren als het immaterieel erfgoed van minderheden en legt ze de focus op urbane culturen. Het hedendaags immaterieel erfgoed van de stad, van migranten en jongeren, moet op een laagdrempelige,

Traditie, passie voor immaterieel erfgoed

'Iedereen heeft immaterieel erfgoed' was het thema van het tweede nummer van de glossy die KIEN samen met tijdschrift-uitgever Virtumedia ontwikkelde. Doel was om het begrip immaterieel erfgoed in de markt te zetten, het belang ervan te laten zien en om de gemeenschappen een gezicht te geven. Zoals de titel al aangeeft, wilde deze uitgave laten zien hoeveel mensen zich in Nederland met heel veel passie inzetten voor immaterieel erfgoed. De doelgroep was het brede publiek. De oplage was ook voor het tweede nummer 10.000 stuks.

Boek en bijeenkomst over ambachten

Ambachten hebben al enkele jaren de aandacht van KIEN. De publicatie *Op zoek naar het nieuwe ambacht. De stand van zaken van ambachten in Nederland* laat zien hoe het er nu – drie jaar na de Jaren van het Ambacht – voor staat met de ambachten in Nederland. KIEN riep de Jaren van het Ambacht

uit omdat het zag dat in rap tempo veel ambachten en daarmee ook de kennis om ze te beoefenen verdwenen. Inmiddels lijkt het tij te keren. Hoofdwerk is niet langer heilig, mensen willen weer weten wat ze eten, wat ze kopen en waar het van gemaakt is. De doe-het-zelfcultuur zet mensen aan tot nieuwsgierigheid naar hoe dingen in elkaar zitten, en de trend van duurzaamheid en lokale producten brengt een herwaardering teweeg van de handgemaakte producten uit de buurt. De ambachten in Nederland kunnen daarbij aansluiten. Maar doen ze dat ook? Of is het al te laat en zijn er definitief te weinig vakmensen die meesters in hun ambacht zijn? Het boek *Het nieuwe ambacht* is de weerslag van een rondgang langs diverse instanties, organisaties en ambachtslieden zelf. Conclusie: er is heel veel tot stand gekomen.

Omdat het Nederlands Openluchtmuseum (NOM) plannen heeft om in de toekomst in de winter een AmbachtenLab op te richten, waar ambachtslieden van de kleinere ambachten met elkaar kunnen werken en cursussen kunnen geven, heeft KIEN een contactbijeenkomst voorbereid om alle instellingen die ook plannen in die richting hebben bij elkaar te brengen om te kijken wat er eventueel samen gedaan kan worden. In 2016 zijn hiervoor voorbereidende gesprekken gevoerd. Deze instellingen zijn: het Zuiderzeemuseum, het Nederlands Openluchtmuseum, Eynderhoof, Openluchtmuseum Bokrijk, Crafts Council, SintLucas, Ambachtenhuis Brabant, Centrum voor Ambachtseconomie, Platform Ambachten, Expertisecentrum Specialistisch Ambacht en een aantal festivals en vakopleidingen. Deze bijeenkomst zal begin 2017 plaatsvinden.

interactieve manier rechtstreeks kunnen worden aangemeld op een wiki-achtige wijze. 'Dat kan een stapsgewijs proces zijn om uiteindelijk in de Nationale Inventaris te worden opgenomen'.

De Raad voor Cultuur benadrukt in haar advies over internationaal voordragen op 15 oktober 2015 dat de inventaris (op den duur) een evenwichtig overzicht moet geven van praktijken van immaterieel erfgoed en hun dragende gemeenschappen en dat de inventaris nu nog onvoldoende een gevarieerd beeld geeft van het immateriële erfgoed in het koninkrijk en zijn dragende gemeenschappen. 'Zo hebben zich voor sommige [nieuwe door de Raad voor Cultuur vastgestelde] categorieën, zoals eten & drinken en beeld & geluid, nog maar weinig gemeenschappen aangemeld.' Verder geeft de Raad nog een schot voor de boeg: 'De huidige inventaris is geenszins de interactieve, publieksvriendelijke online database die men oorspronkelijk voor ogen had.' De oplossing die de Raad voorstelt, is om een scheiding te maken tussen de 'officiële' inventaris en een publieksinventaris. De publieksinventaris moet dan een interactieve, publieksvriendelijke online database zijn, waarvoor gemeenschappen zich op een wiki-achtige manier spontaan moeten kunnen aanmelden. De Raad stelt voor dat de Toetsingscommissie uit deze publieksinventaris een selectie maakt voor de 'officiële' inventaris. 'Uit zo'n lijst kan de Toetsingscommissie vervolgens weer putten voor de officiële inventaris. In een dergelijke procedure houdt het VIE [KIEN] de regie over het beheer ervan, terwijl gemeenschappen spontaan hun erfgoedelement op een lijst kunnen plaatsen.' De inzet van KIEN kan volgens de Raad efficiënter 'als de instelling haar aandacht richt op de selectie van kansrijke kandidaten en de uitwerking van hun dossiers.'

Driestappensysteem

Op basis van de uitspraken van het ministerie van OCW en de Raad voor Cultuur alsmede gesprekken met stakeholders in binnen- en buitenland heeft KIEN besloten de inventaris nog laagdrempeliger en interactiever te maken zonder afbreuk te doen aan de criteria van UNESCO. Nederland is hiermee voorloper. In veel landen leeft deze wens en er is dan ook intensief contact met de collega's die daar ook mee bezig zijn. De ervaringen zullen met hen gedeeld worden.

Met ingang van 1 januari 2017 gaat KIEN over naar een driestappensysteem:

Stap 1: Identificatie: Lijst van Tradities

Dit is de publieksinventaris. Hiervoor kunnen alle traditiedragers zich via een kort formulier aanmelden, ongeacht of ze bezig zijn met borgen of niet.

Stap 2: Borging: Inventaris Immaterieel Erfgoed

Dit is de huidige inventaris. Traditiedragers die hun traditie actief willen borgen, maken een erfgoedzorgplan waarin ze knelpunten en acties benoemen voor het levend houden en op een toekomstgerichte manier doorgeven van hun traditie. Eens in de drie jaar wordt verslag gedaan van de resultaten.

Stap 3: Good practice: Register van goede voorbeelden

Dit wordt de inventaris zoals de Raad voor Cultuur voor ogen heeft. KIEN selecteert hiervoor een aantal kansrijke erfgoedelementen en werkt die samen met de gemeenschap uit tot een voorbeeldossier. Op deze manier kan KIEN sturen naar een diverse inventaris dat ook voor het selecteren van internationale voordrachten gebruikt kan worden.

Op deze manier wil KIEN het immaterieel erfgoed in het Koninkrijk Nederland zichtbaar maken. Naar verwachting zullen jongerentradities en tradities van informele groepen eerder worden aangemeld. Het driestappensysteem past ook beter bij het inventariseren op de Caribische eilanden. Op 31 december 2016 stonden er 49 tradities in Stap 1 en 121 in Stap 2.

Monitoring

In het kader van de zesjaarlijkse verantwoording aan UNESCO, het States Parties' Periodic Report, maar ook in het kader van een systematische ondersteuning en begeleiding van gemeenschappen, heeft KIEN de tradities die in 2012-2013-2014 geplaatst zijn, geëvalueerd. KIEN heeft daarvoor een methode ontwikkeld om de vorderingen in het borgen te kunnen volgen. Hierbij is gezocht naar een methode die niet veel tijd vergt, van zowel de gemeenschappen als KIEN. Het is een formulier geworden dat op basis van de SWOT analyse in het erfgoedzorgplan enkele knelpunten benoemt en concrete acties om die knelpunten op te lossen. De gemeenschappen kunnen via het formulier op de website zelf aangeven welke acties ze hebben uitgevoerd, wat de resultaten zijn en de nieuwe acties voor de komende jaren plannen.

In 2016 zijn 67 elementen gemonitord. De monitoring gaf ook inzicht in veel voorkomende knelpunten, zoals:

- Vrijwilligersmanagement
- Fondsenwerving
- Jongeren werven en vasthouden
- Toenemende wet- en regelgeving
- Imago problemen
- Vergrijzing
- Bestuursvaardigheden
- Vastleggen van kennis

Dit zijn ook de problemen waar de gemeenschappen graag hulp bij zouden krijgen. Daarnaast vragen ze hulp bij het ontwikkelen van lesmateriaal, het documenteren van de traditie en het schrijven van projectplannen en subsidieaanvragen. KIEN zal de komende jaren workshops en trainingen blijven aanbieden om zo de traditiedragers te versterken in hun erfgoedzorg.

Uit de monitoring kwam ook naar voren hoe goed de gemeenschappen bezig zijn met hun erfgoedzorg en welke grote stappen er soms zijn genomen in de afgelopen vier jaar. Er wordt heel veel samengewerkt met andere immaterieel erfgoedgemeenschappen die ze tijdens de contactdagen hebben ontmoet. Ook de contacten in buitenland zijn verrassend snel toegenomen. De gemeenschappen denken veel internationaler, nu ze betrokken zijn bij het UNESCO verdrag. Op lokaal niveau voelen ze zich veel meer gewaardeerd en ondersteund. Burgemeesters die het certificaat mee ondertekenen, zetten zich in de praktijk ook daadwerkelijk in om de gemeenschap te helpen bij het borgen van hun traditie.

In het betrekken van jongeren en het werven van vrijwilligers hebben veel gemeenschappen flinke stappen gezet. Ook hun imago is aanzienlijk versterkt en het lukt hen beter om dingen voor elkaar te krijgen en sponsors te werven. Enkele gemeenschappen hebben al aangegeven in de komende periode geen knelpunten meer te zien. Natuurlijk blijven ze zich wel inzetten om de traditie levend te houden en door te geven.

Brochure

Voor het brede publiek heeft KIEN in 2016 een brochure gemaakt: *Van zomercarnaval tot Nieuwjaarsduik, Immaterieel erfgoed: wat is het, wie doet het en waarom is het belangrijk?* Hoewel het begrip immaterieel erfgoed langzamerhand indaalt, blijkt dat er nog veel onwetendheid is over immaterieel erfgoed en dat er nog veel vooroordelen bestaan die niet juist zijn. Dat is op zich niet vreemd, want immaterieel erfgoed is een nieuwe tak van erfgoed, die pas in 2012 is geïntroduceerd in Nederland en de benadering ervan is geheel anders dan de benadering van materieel erfgoed. Reden dus om een nieuwe publieksbrochure te ontwikkelen met een duidelijk uitleg. KIEN heeft bewust gekozen voor een bijzondere, moderne vormgeving om te laten zien

dat immaterieel erfgoed van deze tijd is. In de brochure zijn veel citaten opgenomen van traditiedragers, erfgoedprofessionals, beleidsmakers, burgemeesters en wetenschappers.

De publicatie is breed verspreid onder gemeenten, burgemeesters, ambtenaren, politiek, musea, archieven, historische verenigingen, pers en immaterieel erfgoedgemeenschappen. Er was zoveel vraag naar dat er een derde druk nodig was. Er zijn heel veel positieve reacties op gekomen. De papieren oplage was 13.000 stuks, daarnaast is de brochure ook op ruime schaal digitaal verspreid onder meer naar onderwijsinstellingen.

Bewustwording erfgoedinstellingen

KIEN heeft in 2016 enkele bewustwordingscampagnes ontwikkeld richting erfgoedorganisaties, gemeenten en jongeren.

Musea, archieven en historische verenigingen kunnen veel bijdragen aan het inventariseren, documenteren en borgen van immaterieel erfgoed en aan de ondersteuning van de gemeenschappen bij de uitvoering van hun erfgoedzorg. Gemeenschappen aan de andere kant kunnen veel hebben aan de kennis en faciliteiten van musea en archieven en omgekeerd biedt immaterieel erfgoed musea en archieven een kans om nieuwe doelgroepen aan zich te binden. Toch zijn er nog wel enkele aarzelingen vanuit de erfgoedinstellingen. Hoe werk je samen met gemeenschappen in het presenteren van hun erfgoed? UNESCO vraagt om een benadering van onderop. Verlies je dan niet

de regie? Hoe bewaak je de kwaliteit? Kan het zo zijn dat je in de museumcollectie voorwerpen opneemt die nog gebruikt worden door de gemeenschap?

KIEN heeft een *fact sheet* gemaakt: *Hoe help je immaterieel erfgoed te beschermen? Wat kun je doen als museum, archief of historische vereniging? Met tips!* Alle historische musea, archieven en musea hebben de *fact sheet* digitaal ontvangen.

Ook heeft KIEN met Brabants Heem, de koepelorganisaties voor 133 heemkundekringen

met ruim 33.000 leden, een cursus 'Het inventariseren en documenteren van immaterieel erfgoed' ontwikkeld die in het voorjaar 2017 gegeven wordt en overgenomen kan worden door andere provincies.

Om een goed voorbeeld te hebben hoe musea immaterieel erfgoedgemeenschappen kunnen helpen met borgen, ondersteunt KIEN het Museum de Vier Quartieren dat vanuit de invalshoek van immaterieel erfgoed – van onderop, met voorwerpen van de gemeenschappen en buiten de muren van het museum – een tentoonstelling over tatoeages maakt. Over 'immaterieel erfgoed en musea' heeft KIEN een lezing gemaakt die inmiddels al vier keer is gegeven.

Bewustwording gemeenten

Steeds meer gemeenten en provincies hebben een of meer tradities op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed staan. Maar het is nog onduidelijk wat hun rol zou moeten zijn. Hoe past immaterieel erfgoed in het gemeentelijk en provinciaal beleid? Wat kunnen overheden doen om een gunstig klimaat voor immaterieel erfgoed te scheppen? Wat zijn effectieve beleidsinstrumenten? Hoe kunnen overheden gemeenschappen ondersteunen?

Tijdens de contactdag op 2 juli spraken twee burgemeesters over waarom zij immaterieel erfgoed in hun gemeente belangrijk vinden en hoe zij de gemeenschappen ondersteunen. Citaten uit lezingen zijn opgenomen in de brochure *Van Nieuwjaarsduik tot Zomercarnaval*. Voor gemeenten is een *fact sheet* ontwikkeld *Wat kun je doen als gemeente of provincie? Voordelen en tips voor borging van immaterieel erfgoed*, die digitaal verspreid is onder ambtenaren die cultuur en erfgoed in hun takenpakket hebben.

Met het Nederlands Genootschap van Burgemeesters zijn afspraken gemaakt om burgemeesters voor te lichten over en te betrekken bij immaterieel erfgoed. In het *Burgemeestersblad* 82 (oktober 2016) heeft het eerste artikel gestaan. Verder zijn de burgemeesters die een traditie in hun gemeente hebben die op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed staat, gevraagd als ambassadeurs voor immaterieel erfgoed. Hierop wordt positief gereageerd.

Bewustwording jongeren

Om jongeren te bereiken, heeft KIEN jongeren geholpen om Erfgoed Jong! op te richten. Zij treden op als ambassadeurs voor immaterieel erfgoed en helpen gemeenschappen om hun immaterieel erfgoed te borgen door op de contactdagen met verrassende tips te komen. Ook gaan zij jongeren helpen om hun immaterieel erfgoed aan te melden voor Stap 1.

De Amsterdamse animatiestudio *in60seconds* heeft in opdracht van KIEN een animatievideo gemaakt. Aan de hand van voorbeelden en begrippen, in beeld en met behulp van een voice-over

Voor gebruik op school en op jongerenwebsites heeft KIEN een animatiefilm laten maken waarin wordt uitgelegd wat immaterieel erfgoed is.

wordt in zestig seconden uitgelegd wat immaterieel erfgoed is, hoe mensen het levend houden en doorgeven en wat het betekent voor de beoefenaars en de maatschappij. Deze animatie zal worden gebruikt in het onderwijs en op websites van en voor jongeren. De animatie geeft op een snelle manier heldere en duidelijke informatie en nodigt uit tot dialoog over immaterieel erfgoed.

Diversiteit

De Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed wil een goed en divers beeld geven van wat leeft aan immaterieel erfgoed in de Nederlandse samenleving. Waar in de materieel erfgoedlijsten meestal de nadruk ligt op het erfgoed in de Randstad, zijn in de Nationale Inventaris Immaterieel Erfgoed de oostelijke en zuidelijke provincies goed vertegenwoordigd en vergt juist het immaterieel erfgoed in het verstedelijkte westen extra aandacht. KIEN heeft daarom, met steun van het ministerie, een actief beleid gevoerd om ook de tradities van de multiculturele, stedelijke, dynamische Nederlandse samenleving een plek te geven. De succesvolle bijeenkomst in 2015, over Immaterieel Erfgoed in de Stad, werd in 2016 gevolgd door bijeenkomsten in Brussel en Rotterdam. De Rotterdamse bijeenkomst was vooral gericht op de dragers en op de rol van musea zoals Museum Rotterdam.

Voorlichting, bewustwording en ook extra begeleiding vroegen de groepen met een diverse achtergrond. Hierbij is persoonlijk contact en een lang traject met veel ondersteuning noodzakelijk. Ook na de plaatsing. Tevens is het belangrijk om contact te leggen met het land waar de traditie zijn roots heeft. Er is immers sprake van gedeeld erfgoed. Deze voordrachten kosten aanzienlijk meer aandacht en tijd van de consultants. KIEN heeft inmiddels 11 gemeenschappen met een multiculturele achtergrond begeleid. Zie ook de bijlage met de tradities die op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland staan.

Daarnaast loopt een meerjarig project over de West-Kruiskade in Rotterdam, als pilot om te zien hoe immaterieel erfgoed functioneert in een superdiverse samenleving. Samen met de erfgoeddra-

gers op de West-Kruiskade is gewerkt aan een voordracht voor de inventaris. Als voorbereiding hierop zijn met de Alliantie West-Kruiskade enkele voorlichtingsbijeenkomsten georganiseerd. Al snel bleek dat de dragers niet zozeer tradities wilden voordragen die door de afzonderlijke etnische groepen worden gecultiveerd. Ze willen de publieke feesten en tradities voordragen uit verschillende culturen, die samen de culturele diversiteit van de West-Kruiskade representeren. Dit vraagt dus om een geheel eigen benadering.

Superdiversiteit blijkt verder te gaan dan multiculturaliteit. Waar multiculturaliteit nog uitgaat van een naast elkaar bestaan van verschillende etnische bevolkingsgroepen, die ieder in eigen kring hun tradities cultiveren, is in de superdiverse samenleving veel meer sprake van mengvormen en van een nieuwe dynamiek. In een wijk als West-Kruiskade worden tradities als Divali, Keti Koti en het Chinees Nieuwjaar niet zozeer gezien als feesten van afzonderlijke groepen, maar als feesten die in samenhang de diversiteit verbeelden van de hele wijk en waaraan alle bevolkingsgroepen, van welke herkomst dan ook, deelnemen. Superdiversiteit zal een belangrijk aandachtspunt blijven de komende vier jaar. In hoeverre is de situatie in Rotterdam uniek? Is zij vergelijkbaar met andere steden, niet alleen in Nederland maar ook in West-Europa? Dat zal het onderwerp zijn van een internationaal symposium, dat het Kenniscentrum samen met zusterorganisaties in Duitsland en België in 2018 zal organiseren.

Ethische code

Diversiteit roept soms controversie op, ook een uitdaging voor UNESCO. Hiermee verbonden is het ontwikkelen van een ethische code voor erfgoedprofessionals. Inmiddels zijn er nationaal en internationaal discussies gevoerd over wat een ethische code moet inhouden. Een ethische code is aan de ene kant voor de erfgoedprofessionals en aan de andere kant voor gemeenschappen. Inmiddels heeft KIEN zo'n code ontwikkeld en op de website geplaatst. Bij de plaatsing van de studentenverenigingscultuur heeft voor de eerste keer een gemeenschap die code ondertekend als onderdeel van de voordracht.

Borging

Binnen het UNESCO Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed is leren van elkaar een belangrijk streven, niet voor niets heeft UNESCO een register van goede voorbeelden in het leven geroepen als internationaal instrument daarvoor. KIEN vindt het belangrijk dat immaterieel erfgoedgemeenschappen hun borgingstechnieken inzichtelijk maken voor anderen.

Daarom vroeg KIEN studenten van de Reinwardt Academie om vier gemeenschappen te ondersteunen in het borgen van hun immaterieel erfgoed. Het project 'Red het immaterieel erfgoed' omvatte vier onderdelen:

- het vastleggen van de kennis van een van de laatste docenten handmatig klompen maken aan de opleiding in Enter
- het maken van een documentaire voor woonwageneigenaren om gemeenten voor te lichten over hun cultuur
- het in een nieuw jasje steken van het driekoningenzingen in Midden-Brabant
- het maken van een presentatie voor de molen van de snuifreder in Rotterdam

Het verslag van het project 'Red het immaterieel erfgoed' is opgenomen in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 1 (2016).

KIEN heeft verder de organisaties in Nederland die zich bezighouden met het handmatig klompen maken geholpen om een structuur op te zetten om gezamenlijk de borging voor dit bedreigd

erfgoed op te zetten. Deze organisaties zijn: het Klompenmuseum in Eelde, de Klompenopleiding in Enter, Stichting Klompen Monument, die de jaarlijkse kampioenschappen organiseert, en de European Wooden Shoes Foundation. De gezamenlijke ondertekening van het certificaat haalde de landelijke pers. Een verslag is opgenomen in *Immaterieel Erfgoed digitaal*, nummer 2 (2016).

De bloemencorso's in Nederland en Vlaanderen willen graag voorgedragen worden voor de UNESCO lijst van representatief immaterieel erfgoed. Daarvoor, maar ook om samen te kunnen borgen, hebben zij het initiatief genomen om met steun van KIEN te komen tot een koepelorganisatie. Als koepel willen de bloemencorso's structureel kennis uitwisselen, opleidingen voor het ontwerpen en bouwen van de corsovagens opzetten, bloemen kweken en fondsen werven. Ook willen ze een jaarlijks een corsocongres organiseren rond een actueel thema, zoals gemeentelijke regelgeving. Verder willen ze contact opnemen met vergelijkbare evenementen zoals de Fallas in Valencia (Spanje), het carnaval van Viareggio (Italië) en de Rose Parade in Pasadena (USA) om kennis uit te wisselen.

De valkerij staat al een tijdje op de internationale UNESCO lijst van representatief immaterieel erfgoed. Het Nationaal Overleg Valkerij Organisaties (NOVO), waarin de Nederlandse valkerij organisaties zich hebben verenigd, wil zich hierbij aansluiten. NOVO was een van de oprichters van de International Association for Falconry, waar inmiddels 110 valkenorganisaties uit 80 landen bij aangesloten zijn. KIEN helpt de NOVO om een internationaal dossier voor aansluiting voor te bereiden. De NOVO heeft een eigen museum in Valkenswaard en een eigen opleiding voor valkeniers opgezet.

Splika, de organisatie voor het behoud van de Antilliaanse cultuur in Nederland, heeft de tradities van tambú en kaja di orgel op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed geplaatst. KIEN heeft Splika geholpen om een projectplan met subsidieaanvraag te schrijven om deskundigen uit Curaçao en Aruba naar Nederland te halen om lezingen te houden en cursussen te geven.

Films

Een van de eisen voor het internationaal voordragen is het maken van een film en een fotoreportage die het verhaal van de traditie uitleggen aan de internationale leden van de Evaluation Body en het Intergouvernementeel Comité. Er worden flink wat eisen gesteld, niet alleen aan de kwaliteit, maar ook aan de inhoud van de film. In maximaal tien minuten film en tien foto's moeten heden, verleden en toekomst van het immaterieel erfgoed worden uitgelegd vanuit de mensen die de traditie dragen en doorgeven.

KIEN heeft in 2016 samen met de Amsterdamse Filmstichting volgens internationale richtlijnen films gemaakt over:

- Ambacht van molenaar
- Maasheggenvlechten
- Midwinterhoornblazen en bouwen
- Staphorster stipwerk
- Schaatsen op natuurijs en het schoonrijden
- Valkerij
- Handmatig klompen maken
- Hindelooper cultuur
- Kopro Beki

Deze films zijn een goed promotiemiddel voor de gemeenschappen en kunnen ook gebruikt worden voor de landelijke en regionale omroepen, op websites en sociale media, maar ook bij gesprekken met overheden, fondsen en sponsors en bij lezingen en schoolbezoeken.

Onder het mom van 'Red het immaterieel erfgoed' hebben studenten van de Reinwardt Academie gemeenschappen, waaronder de Klompenopleiding in Enter, geholpen met borgen.

Capacity building voor erfgoedprofessionals

Vanuit de praktijkervaring merken we dat er veel behoefte is aan kennis en informatie, over de UNESCO conventie, maar ook over hoe je als erfgoedinstelling immaterieel erfgoed een plaats kunt geven in de activiteiten van je instelling. Daarom heeft KIEN een driedaagse masterclass opgezet, die bedoeld is voor erfgoedprofessionals, museummedewerkers, beleidsambtenaren en docenten erfgoedstudies. Deze masterclass wordt in voorjaar 2017 gegeven.

In de masterclass wordt een overzicht gegeven van de *ins* en *outs* van het UNESCO verdrag en wat daar in de praktijk allemaal bij komt kijken, geplaatst binnen de bredere context van *participatory methods* in de erfgoedsector. Het gaat om een driedaagse cursus, met naast theorie ook veel aandacht voor de praktijk van de erfgoedprofessional. Bij de cursus hoort een syllabus. De masterclass wordt gegeven door gekwalificeerde docenten uit Nederland en uit Vlaanderen.

Internationaal sluit de cursus aan bij de programma's en initiatieven van het ICH-NGO Forum voor *capacity building* in het kader van deze conventie en ook bij de *capacity building* programma's van UNESCO zelf.

Caribisch Nederland

KIEN onderhoudt regelmatig contact met de vertegenwoordigers voor immaterieel erfgoed op de eilanden. Dat gebeurt door middel van skype-, telefoon- en e-mailcontact. Het initiatief komt meestal van KIEN, maar het is duidelijk dat dat erg op prijs wordt gesteld door de collega's op de eilanden. KIEN vindt het belangrijk om de contacten warm te houden en elkaar op de hoogte te houden van ontwikkelingen op het gebied van het inventariseren, documenteren en borgen van immaterieel erfgoed.

In mei hebben twee consultants en de voorzitter van de Toetsingscommissie als toehoorder deelgenomen aan de derde en laatste workshop van het *capacity building* programma 'Strengthening the capacities of Suriname and the Dutch Caribbean Islands to implement the Convention for the Safeguarding of ICH'. De *capacity building* vond plaats op Curaçao en had als thema: 'Developing Safeguarding Plans'. De deelnemers werden geschoold in het gebruiken van het *model safeguarding* dat UNESCO heeft ontwikkeld voor het opstellen van safeguardingsplannen. Dit komt in grote mate overeen met de erfgoedzorg en de erfgoedzorgplannen die KIEN heeft ontwikkeld.

Tijdens deze week heeft KIEN gesproken met alle Nederland-Caribische eilanden en Suriname. Hoever zijn ze met inventariseren en documenteren? Wat zijn hun verwachtingen? Wat zijn hun behoeften? Wat kan Nederland voor hen betekenen? Waar liggen mogelijkheden tot samenwerking? Algemeen geldt dat de eilanden binnen het koninkrijk een aardige infrastructuur hebben om zelf aan de slag te gaan met inventariseren en zichtbaar maken van immaterieel erfgoed. De bijzondere gemeenten Saba, Bonaire en St. Eustatius hebben deze infrastructuur niet en hebben ook weinig middelen. Zij willen op bepaalde gebieden hulp krijgen van Nederland. Van deze verkenning is een verslag gemaakt, dat naar het ministerie van OCW is gestuurd.

Tijdens twee bijeenkomsten in september en december in 2016 op Aruba hebben de eilanden het Dutch Caribbean ICH Committee opgericht en contactpersonen benoemd. In de eerste bijeenkomst is er een plan gemaakt voor de uitvoering van het UNESCO Verdrag, dat aan de eilandpolitici van elk eiland is voorgelegd en is goedgekeurd door de overheden van alle afzonderlijke eilanden. In de tweede bijeenkomst is er een inventarisatie gemaakt van de aanwezige deskundigheid en instrumenten. Sint Maarten heeft bijvoorbeeld ervaring met het inventariseren van tradities, Bonaire met het filmen en interviewen en Aruba met educatie.

Ook Suriname – dat in 2017 het UNESCO verdrag zal ratificeren – sluit zich bij dit overleg aan. Er is een werkgroep opgericht dat het voorbereidend werk doet. Ook met deze werkgroep onderhoudt KIEN contact, onder meer om kennis over te dragen en om te overleggen over gedeeld erfgoed, zoals Kopro Beki en de Marroncultuur en om materiaal als voordrachtformulieren, folders en lezingen te delen.

In 2016 is er geregeld overleg geweest over plaatsingen van tradities in Nederland die hun roots hebben in Suriname en de Caribische eilanden. Dit kan soms heel gevoelig liggen, zoals bij tambú en de Anansi vertelcultuur. De plaatsing van het Zomercarnaval in Rotterdam daarentegen, lag niet gevoelig.

In 2015 heeft KIEN subsidie gekregen voor een verkenning van de behoeften op de eilanden wat betreft immaterieel erfgoed. Deze subsidie is nog niet gebruikt omdat hiervoor instemming bereikt moet worden met de eilandvertegenwoordigers en zij zijn nog niet zover. Daarom is aan het ministerie van OCW uitstel gevraagd en gekregen.

2. PROJECTSUBSIDIE OVERIJSSSEL

De Provincie Overijssel heeft voor 2015 en 2016 subsidie beschikbaar gesteld om immaterieel erfgoedgemeenschappen te helpen om hun erfgoedzorg uit te voeren. Deze subsidie wordt voor 2017-2018 gecontinueerd.

Vouchers

Alle Overijsselse gemeenschappen krijgen op het moment dat hun traditie geplaatst wordt € 5.000 en extra begeleiding van het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) om hun erfgoedzorgplan uit te voeren en een probleem in de overdracht aan volgende generaties op te lossen. De Provincie Overijssel wil met deze subsidie bijdragen aan het creëren van een klimaat waarin immaterieel erfgoed kan groeien en bloeien en wil daarmee ook een voorbeeld zijn voor andere provincies. Hiermee voldoet de provincie aan de taak die UNESCO ziet voor overheden, namelijk het creëren van gunstige omstandigheden waarin immaterieel erfgoed kan gedijen. De vouchers zijn uitgereikt tijdens de feestelijke plaatsingen.

De volgende tradities in Overijssel staan op de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed in Nederland:

- Staphorster stipwerk
- Midwinterhoornblazen in Twente
- Paasgebruiken in Ootmarsum
- Handmatig klompen maken in Enter
- Bloemencorso Vollenhove

De paasvuurbouwers van Espelo hebben de bijdrage van de provincie Overijssel gebruikt voor het maken van een speciale kar waarmee jongeren hout kunnen vervoeren en beschermende kleding voor de jonge paasvuurbouwers.

Met de voucher is een scholenproject voor het bovenstemzingen in Genemuiden opgestart.

- Bloemencorso Sint Jansklooster
- Paasvuur Espelo
- Sigaren maken in IJsselmuiden
- Perkament maken in Wierden
- Bovenstemzingen bij psalmen in Genemuiden
- Schuttersfeest in Diepenheim
- Pinksterbruidjes in Borne
- Burgemeester en paasvuur buurtschap Nederland
- Nachtwacht in Ootmarsum

Voor een aantal tradities, zoals de ambachten perkament en sigaren maken, is door KIEN samen met de betrokken ambachtslieden een projectplan geschreven dat de besteding van het voucher van € 5000 richting geeft.

Ondersteuning

KIEN heeft regelmatig werkbezoeken afgelegd om naast de subsidie van de provincie de gemeenschappen in Overijssel extra begeleiding te geven. Verder hebben de deskundigen van de Sesamacademie de tradities van de Pinksterbruidjes van Borne, de Staphoster stipwerk en de opleiding van het handmatig klompen maken in Enter ondersteund bij hun erfgoedzorg. Om de Overijsselse tradities te promoten zijn artikelen geschreven in *Traditie* (2015 en 2016) en *Immaterieel Erfgoed* (nummer 3, 2016). In *Immaterieel Erfgoed* nummer 3 (2016) was eveneens een artikel over het immaterieel erfgoed van de fanfares in Overijssel opgenomen.

Contactdag

Op 29 mei is in de Haverkamp in Markelo een contactdag voor traditiedragers in Overijssel georganiseerd. Op die dag werden er contacten gelegd tijdens de netwerklunch en gezamenlijke problemen besproken. Vertegenwoordigers van alle geplaatste tradities deden hier aan mee.

Verslag

Van het project is een digitaal verslag gemaakt in de vorm van interviews met de gemeenschappen die vertellen wat ze met de bijdrage van het provincie Overijssel gedaan hebben. Dit verslag is als voorbeeld van hoe overheden kunnen bijdragen aan het borgen van immaterieel erfgoed rondgestuurd naar gemeenten en provincies.

Veel vouchers zijn gebruikt om nieuwe generaties te bereiken, zoals:

- een jongerenkar en beschermende kleding voor de jonge bouwers van het paasvuur is Espelo
- materiaalkisten voor de nieuw opgeleide docenten Staphorster stipwerk
- wagenonderstellen voor het kindercorso bij de corso's van Sint Jansklooster en Vollenhove
- lespakket en film voor lessen over paasgebruiken in Ootmarsum
- onderwijsproject bij de Europese promotiedagen handmatig klompen maken
- lespakket en film voor lessen over het bovenstemzingen in Genemuiden
- leskisten voor het bouwen van een midwinterhoorn voor gebruik op ROC's
- lespakket en het verbeteren van de website voor het promoten van het schuttersfeest in Diepenheim
- tentoonstelling over de traditie van de pinksterbruidjes in verzorgingshuis en winkels
- doe-het-zelf kisten sigaren maken
- het opleiden van een opvolger perkament maken

Op een congres begin 2017 in Dalfsen wordt verslag gedaan van twee jaar subsidie van de provincie. Wat is er bereikt in de erfgoedzorg? Wat kunnen wij nog meer doen om het immaterieel erfgoed in Overijssel borgen. Dit congres is in 2016 voorbereid.

De provincie Overijssel is een voorbeeld van hoe de overheid beleid kan maken om immaterieel erfgoed te ondersteunen. Het was de eerste provincie die het immaterieel erfgoed liet inventariseren en het uitreiken van vouchers helpt de gemeenschappen daadwerkelijk om hun immaterieel erfgoed te borgen en hun erfgoedzorgplan uit te voeren.

PRESTATIES 2016

Taken	Aantal
Algemeen	
Vergaderingen Raad van Advies	5
Adviezen Raad van Advies	3
1. Kerntaak Kennisontwikkeling	
Vergaderingen wetenschappelijke commissie	1
Uitwerken onderzoeksagenda	1
Expertbijeenkomst kennisplatform over controversieel erfgoed	1
Wetenschappelijke congressen over diversiteit	2
Redactievergaderingen wetenschappelijk tijdschrift <i>Volkskunde</i>	5
Themanummers <i>Volkskunde</i> over diversiteit en feestcultuur	2
Vergaderingen erfgoedoverleg Kunsten '92	4
Faq's over immaterieel erfgoed	1
Ondersteuning onderzoeksprojecten en scripties	16
Wetenschappelijke artikelen	9
Wetenschappelijke lezingen	11
Wetenschappelijke bijeenkomsten	6
2. Kerntaak Internationaal	
Algemene vergadering UNESCO	1
Vergadering Intergouvernementeel Comité	
Vergadering ICH NGO Forum	1
Vergaderingen Editorial Board van Heritage Alive	2
Bijeenkomst Working Group Research	1
Bijeenkomst Vlaams-Nederlandse ICH instellingen	1
Internationale expertbijeenkomsten over de nationale inventarissen	4
Internationale voordracht voor de UNESCO lijst	1
Internationale projecten	4
Internationale adviezen	4
3. Kerntaak Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed	
Informatiebijeenkomsten	6
Vergaderingen Toetsingscommissie	5
Plaatsingen op de inventaris	28
Evaluatie van de inventaris	1
Notities over de inventaris	10
Monitoring erfgoedzorgplannen 2012-2013-2014	67
Website aantal unieke bezoekers 361.737	1
Merkregistratie logo	1

Taken	Aantal
4. Versterken van de sector	
Ondersteuning van gemeenschappen door Sesamacademie	10
Ondersteuning van gemeenschappen door KIEN	9
Contactdag Beesel	1
Inspiratiedag over borgen	1
Vakblad Immaterieel Erfgoed	4
Openbare optredens	17
Adviezen	178
5. Kerntaak Bewustwording en promotie	
Radio- en televisieprogramma's	175
Kranten- en tijdschriftartikelen	2.341
Webhits	1.652
Glossy Traditie oplage 10.000	1
Folder in de Nederlandse en Engelse taal	1
Boek en bijeenkomst ambachten	1
6. Projectsubsidie OCW	
Nieuwe structuur Nationale Inventaris Immaterieel Erfgoed	1
Ontwikkelen methodiek monitoring	1
Brochure Van Nieuwjaarsduik tot Zomercarnaval	1
Fac sheet voor erfgoedinstellingen	1
Project immaterieel erfgoed en musea	1
Lezing immaterieel erfgoed en musea	4
Fac sheet voor gemeenten	1
Animatiefilm voor jongeren	1
Project West-Kruiskade	1
Ethische code	1
Borgingsprojecten	8
Films	9
Ontwikkeling van masterclasses immaterieel erfgoed	1
Bijwonen capacity building op Curaçao	1
Notitie verkenning immaterieel erfgoed op Caribisch Nederland	1
7. Projectsubsidie Overijssel	
Vouchers	13
Contactdag Overijsselse tradities	1
Verslag	1
Voorbereiding congres	1

CIJFERS 2016

1. BATEN EN LASTEN

Baten		Lasten		Fte
1. Opbrengsten		3. Beheerslasten		
Directe opbrengsten	2.942	Personeel	66.075	1,0
Subsidies publiek	70.286	Materieel	125.100	
Totaal	73.228	Totaal	191.176	
2. Bijdragen		4. Activiteitenlasten		
Subsidie OCW	588.606	Personeel	334.084	5,0
Projectsubsidie OCW	330.496	Materieel	437.047	
Totaal	919.102	Totaal	771.131	
Totaal baten	992.329	Totaal lasten	962.307	

2. EXPLOITATIERESULTAAT

Resultaat	
Totaal baten	992.329
Totaal lasten	962.307
Totaal	30.022
Bijzondere baten	86
Exploitatieoverschot	30.108

3. UITGESPLITST PER ACTIVITEIT

Activiteiten	Baten	Lasten	Personeel	Fte	Totaal
0. Beheer	228.176	125.100	66.075	1,0	37.000
1. Kennisontwikkeling	53.847	7.252	37.190	0,4	9.405
2. Internationaal	89.828	55.101	36.063	0,4	-1.336
3. Nationale Inventaris	119.857	43.848	81.678	1,1	-5.668
4. Versterken sector	75.637	23.380	54.636	0,8	-2.379
5. Bewustwording	48.183	37.645	17.538	0,4	-7.000
6. Projectsubsidie OCW	306.515	202.923	103.592	1,9	-
7. Project Overijssel	70.286	66.898	3.388		-
Totaal	992.329	562.147	400.160	6,0	30.022

NATIONALE INVENTARIS IMMATERIEEL CULTUREEL ERFGOED IN NEDERLAND

Traditie	
001	Bloemencorso Zundert
002	Boxmeerse Vaart
003	Sint Maarten viering in Utrecht
004	Krulbollen in Zeeuws-Vlaanderen
005	Driekoningenzingen in Midden-Brabant
006	Draaksteken in Beesel
007	Fries houtsnijwerk in De Knipe
008	Bloemencorso Eelde
009	Handmatig klompen maken
010	Papierknipkunst
011	Sjaasbergergank
012	Ambacht van molenaar
013	Bloemencorso Vollenhove
014	Brabantsedag in Heeze
015	Prijdsansen in Nieuw-Vossemeer
016	Valkerij
017	Hindelooper cultuur
018	Schoonrijden
019	Diamant bewerken
020	Fruitcorso Tiel
021	Bloemencorso Valkenswaard
022	Paardenmarkt Vianen
023	Reus Jas de Keistamper in Boxtel
024	Papier scheppen in Utrecht
025	Staphorster stipwerk
026	Bloemencorso Lichtenvoorde
027	Midwinterhoornblazen in Gelderland en Overijssel
028	Hennakunst
029	Allerzielen
030	Wecken in Roden
031	Koningsdag
032	Circuscultuur
033	Bovenstemzingen bij psalmen in Genemuiden
034	Oud Limburgs Schuttersfeest
035	Tradities Noord-Brabantse schuttersgilden
036	Machinaal klompen maken
037	Vierdaagse Nijmegen
038	Acht van Chaam
039	Passiespelen Tegelen
040	Goudse kleiijp maken
041	Volksfeest Winterswijk
042	Chanoeka
043	Tradities Stadsgilde Ste Catharina Weert

Traditie	
044	Angisa binden en koto maken
045	Elster paardenmarkt
046	Hoornse kermis en Lappendag
047	Kortebaandraverij Stompwijk
048	Theatercorso Sint Jansklooster
049	Woonwagencultuur
050	Carbidschieten in Drenthe
051	Schiedamse moutwijn stoken
052	Beiaardcultuur
053	Vlechten van gebruiksvoorwerpen
054	Vendelzwaaien in Gelderland
055	Marker borduurwerk
056	Plateelschilderen in Gouda
057	Tamboer van Hoogeveen
058	Poaskearls in Ootmarsum
059	Heilig Bloedprocessie in Boxtel
060	Sinterklaasfeest
061	Rijden in dameszadel in de Vondelcarrousel
062	Morsecode als communicatiemiddel
063	Pinksterbruidjes in Borne
064	Oogstdankfeesten Berg aan de Maas
065	Rondgang van de Nachtwacht in Ootmarsum
066	Sint Brigida Denhalen in Noorbeek
067	Vreugdevuur Scheveningen Noorderstrand
068	Heggenvlechten
069	Het ambacht van snuifreder
070	Metworstrennen in Boxmeer
071	Bescherming H. Sacrament door Schuttersbroederschap St. Sebastianus Kerkrade
072	Traditie van de Tielsche kermiskoek
073	Nationale Universiteitsroeiwedstrijden Varsity
074	Cultuur van het pijproken
075	Groningens Ontzet
076	Sint Jacobus Paardenmarkt in Alblasserdam
077	Blokgooien in Roden
078	Het uitrukken van de Diepenheimse Schutterij
079	Stoelenmatten in Zundert
080	Marroncultuur
081	Het afsteken van consumentenvuurwerk met oud en nieuw
082	Het houden van gescheperde schaapskuddes in Drenthe
083	Ouwe Sunderklaas op Texel
084	Meierblis op Texel
085	Haagse tilduiven sport
086	Het stoken van Limburgse stroop
087	Tambú
088	Indische rijsttafeltraditie

Traditie	
089	Brielse maskerade
090	Vreugdevuur Voorburg-West
091	Duindorp Vreugdevuur
092	Perkament maken in Wierden
093	Paardenmarkt Valkenburg ZH
094	Cultuur van het Brabants worstenbroodje
095	Smeden in Andelst
096	Fijndistillatie van genever en likeur in Amsterdam
097	Sigaren maken in IJsselmuiden
098	Kaha di òrgel
099	Anansi verteltraditie
100	Zomercarnaval Rotterdam
101	Sint Janstrossenwijding in Leenderstrip
102	Maasheggenvlechten
103	Studentenverenigingscultuur
104	Noaberschap in lokale uitvaart
105	Weven
106	Drentse boermarken
107	Alkmaars Kaasdragers Gilde
108	Alkmaar Ontzet
109	Gondelvaart op wielen in Drogeham
110	Paasvuur Espelo
111	Schaatsen op natuurijs
112	Harddraverij van Medemblik
113	Burgemeester en paasvuur buurtschap Nederland in Steenwijkerland
114	Kopro Beki
115	Bonaken
116	Schaapherder met traditionele landschaap rassen
117	Goededoelenloterij
118	Boerenkaas maken
119	Stoetbomentraditie
120	Groninger eierbaltraditie
121	Menrit op Hemelvaartsdag in de Alblasserwaard

Multatulilaan 12, 4103 NM Culemborg
Tel: 030-2760244, E-mail: info@immaterieelerfgoed.nl
www.immaterieelerfgoed.nl